

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXXII – leto 1986/87 – št. 5

Jezik in slovstvo

Letnik XXXII, številka 5

Ljubljana, februar 1986/87

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Gregor Kocijan, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Hermina Jug-Kranjec (jezikoslovje), Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Lektor in korektor: Jože Sever

Tehnični urednik: Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednica), Marjan Javornik, Marko Juvan, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija, Celje

Opremila inž. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 800.- din, polletna 400.- din, posamezna številka 100.- din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 200.- din

Za tujino celoletna naročnina: 2.500.- din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpirata Kulturna skupnost SRS in Znanstvenoraziskovalni center SAZU,

razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije

Izobraževalna skupnost SRS za družboslovje

Naklada 2.700 izvodov

Vsebina pete številke

Razprave in članki

129 *Ivan Verč*, Puškinov roman v verzih

133 *Meta Grosman*, Pouk bralne sposobnosti (1)

Jubilanti

142 *Albinca Lipovec*, Jubilej dr. Otona Berkopca, Nove zvezde nad Triglavom

144 *Gregor Kocijan*, *Maks Veselko*, Ob življenjskem jubileju Branka Berčiča

Slovenščina v javni rabi

146 *Janez Orešnik*, O slovenskem glagolskem načinu

Poskusi branja

151 *Tone Pretnar*, Ni učenika, ki jezik bi znal slovenski, kot mi glagolati

Kulturnozgodovinske ekskurzije

158 *Jože Sever*, Po Dolenjski od Škofljice do Bogenšperka (1)

Zapiski

V/III *Vera Smole*, O dialektološki konferenci in dialektološkem taboru na Poljskem

Ob 150-letnici smrti A. S. Puškina

Ivan Verč

Univerza v Trstu

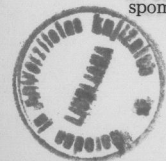
UDK 882.09:929 Puškin A. S.

PUŠKINOV ROMAN V VERZIH

(...) »Ne pišem romana, temveč roman v verzih – hudičeva razlika!« Tako je Puškin leta 1823 pisal o svojem Onjeginu prijatelju Vjazemskemu. »Razlika« je bila seveda res velika, saj si je Puškin zastavil za cilj združitev dveh žanrskih principov (verza in proze), ki sta se med seboj bila. Jasno je, da preseganje žanrskih normativov ni v seštevanju njihovih raznolikih komponent, pač pa v njihovi smiselni deformaciji v funkciji novega, tedaj »hibridnega« in zato »nepesniškega« žanra. Če skušamo sintetično razumeti Puškinove ustvarjalne težave, potem lahko zapišemo, da se je Puškin odločil za ubeseditev vsakdanjega življenja (kar je bilo v zakupu romana, satire in komedije, delno tudi herojkomične pesnitve) s sredstvi poezije, ki je prav to vsakdanjost odklanjala. Da je lahko vstavil v svoj roman v verzih pravzaprav vse, kar je bilo do tedaj žanrsko določeno (lirično digresijo, elegijo, narodno pesem, dokument, ironijo, satiro, cinizem in tragiko, skratka »visoko« in »nizko«), ne da bi pri tem zabrisal občutek celote in strnjnosti, je seveda moral začeti »hudičevo« revizijo sredstev, ki so mu bila na razpolago. Ta pa so bila že »znani« pesniški jezik, ustaljena metrika, slavni romaneskni junaki in junak-avtor lastnih in Byronovih pesnitev ter premočrna fabula s poučnim, grozljivim ali veselim koncem.

Za Puškina jezik ni samo živa, spreminjajoča se tvorba, s katero je mogoče izražati lasten odnos do sveta (po principu, da je ubeseditev sveta istočasno tudi odnos do njega), ampak tudi znak, iz katerega izhaja spoznanje, kako se svet izraža v svojih različicah, torej zavest o njegovi notranji diferenciaciji. Ta dvojni proces oziroma dvosmerno potovanje besede vzpostavlja tisto dialogičnost jezika, ki je dvostranska obogatitev slehernega komunikacijskega sistema in v kateri je beseda-svet toliko veljavna, kolikor je v njej prisotna druga, tudi nasprotna beseda-svet. Brez te povezave sta obe besedi mrtvi, nesposobni dejanskega opomenjanja stvarnosti in v končnem obračunu lažni. To posebnost Puškinovega romana v verzih je pravilno doumel Bahtin, ko je zapisal, da je Jevgenij Onjegin »enciklopedija jezikov in slogov dobe«, in s tem popolnoma obrnil definicijo Belinskega (»enciklopedija ruskega življenja«). Tu namreč ne gre več za človekovo sposobnost opomenjanja stvarnosti z enega samega zornega kota, ki ga je mogoče enačiti s tako ali drugačno zunajliterarno Resnico in ki se udejanja z enim samim možnim jezikom (Diderotova »enciklopedija« je na primer slonela na prepričanju, da je razsvetlenski princip sposoben razložiti – ubesediti vsak pojav v naravi), pač pa za zavest, da se sleherni pojav izraža s svojim jezikom, ki ga nikakor ni mogoče »prevajati« v lasten miselno-jezikovni svet. Tak prevod je kvečjemu »objektivna« laž. Če naj vprašanje poenostavimo, potem naj zapišemo, da je Puškin stvarnost okoli sebe najprej poslušal, nato pa jo je ali reproduciral ali poimenoval (...) Puškin se je seveda zavedal, da je taka »igra« z obstoječimi govori nemogoča brez korenite spremembe obstoječih metričnih struktur. Te so bile do njegovega časa normativno omejene (v kvaliteti rim, v sovpadanju sintagme in rime besede, v

Sestavek je odlomek iz Spremnje besede k Puškinovemu romanu v verzih Jevgenij Onjegin, ki bo izšel letos spomladi v zbirki »Kondor« pri Mladinski knjigi v Ljubljani.

metričnem določanju za posamezne žanre), kaj šele da bi bile sposobne za neprisiljeno reprodukcijo vseh obstoječih govorov. Zato je izdelal novo, »onjeginsko« kitico, ki se od predhodnih razlikuje predvsem po notranji svobodi: delitev na tri kvartine in distih je sicer stalna, zavestno razbija je te stalnosti (z enjambementom) pa približuje verzni ritem pogovornemu jeziku, ki ga je sam Puškin definiral kot »klepetanje«. Jezik je črpal iz raznolikosti življenja, v razmerah, ki jih je tedanja literarna evolucija dopuščala, pa ga je postavil v metrično shemo, ki naj bi to »življenjskost« kar najbolj odražala (od tod tudi »lahkotnost« njegovega verza). Da je bila za Puškina neobremenjena življenjskost besede bistvenega pomena in da jo je verz, kljub omenjenim sprostitvam, vendarle omejeval, priča dejstvo, da je po Jevgeniju Onjeginu pisal predvsem prozo.

Puškin je junake svojega romana v verzih izoblikoval na ozadju obstoječe literature, ki je že postala del kulturne zavesti tedanjega ruskega bralca (. . .) Tatjana se samoopomenja kot junakinja sentimentalnih romanov, Lenski vidi v sebi pesnika, prežetega s schillerovskim hrepenenjem k »visokemu in prekrasnemu«, Olga je v očeh Lenskega »ideal« ljubezni, Jevgenij pa je za Tatjano »angel« Grandison ali »hudič« Lovelace. Ze ta prvi podatek nam dokazuje, da so odnosi med Puškinovimi junaki odvisni od zapletenega omrežja semantičnih korelacij, ki gredo od junakovega samoopomenjanja do opomenjanja junaka z gledišča drugega junaka. To pa še ni vse: nad vsemi temi »literarnimi« pomeni se dviga avtorjev glas, ki sistematično uvaja vsakdanje, neliterarizirano gledišče. Vsak junak je torej opomenjen vsaj z dveh različnih zornih kotov, kar seveda onemogoča njegovo zapiranje v »že znano« enopomenskost. Prav obratno: junak je tem bolj »realen«, čim jasnejši je njegov »odklon« od literature (po principu uvajanja junaka, ki »spominja« na literarnega junaka, vendar »ne deluje« kot on in je zato literarno »verjetnejši«). To načelo, ki izhaja iz množičnosti gledišč, ni za vse junake enako izpeljano: če za Lenskega in Olgo lahko trdimo, da je življenjskost prisotna v junem poslednjem dejanju (smrt in poroka z ulanom), je za Tatjano in Onjegina stvar nekoliko drugačna. Tatjana je kljub vsemu zaključen lik, na meji med življenjem in literaturo (tudi v svoji navezanosti na »domačijo«); ta dvojnost, ki opravičuje Puškinovo trditev, da ima Tatjano »srčno rad«, izhaja iz avtorjevega prepričanja, da je med romantičnim »idealom« in antiromantično »vsakdanjostjo« vendarle neka vmesna pot, ki ne enega ne drugega ne izključuje. Dileme seveda Puškin ni rešil, zato pa je v zaključni Tatjanini izpovedi Onjeginu ohranil vrednost ljubezni kot *nedosegljivo* hrepenenje po idealu (od tod odpoved Jevgeniju), obenem pa povzdignil »trezno« presojo življenja (od tod Tatjanina zvestoba). V Tatjaninem liku je torej Puškin ubesedil oba pola dileme kot dve objektivno samostojni komponenti, ki nikakor ne moreta priti do nove, sintetične rešitve: ena izključuje drugo (. . .) Težnjo po sintezi je Puškin ubesedil v Jevgeniju, ki je zato edini nezaključeni lik Puškinovega romana v verzih. Puškinov odnos do junaka in junak sam se od prvega do osmega poglavja tako spremenita, da bi zaman iskali ključ, ki nam bi enkrat za vselej povedal, »kdo je« Jevgenij. Bližina in razdalja med avtorjem in njegovim junakom (v romanu je vrsta protislovnih ocen o Jevgenijevem vedanju in značaju), med Tatjano in Jevgenijem (od »angela/izkušnjavca« do »parodije«, pa tudi med Jevgenijem in svetom okoli njega (od vkljenjenosti v družbene norme do beročega samotarja), nam nikakor ne dovoljujeta, da bi samovoljno izbrali tisti pomen (avtorja, drugih junakov, okolja), ki naj bi bil dominanten. Prav v tej nezaključenosti pa je tudi smisel Puškinove ubeseditve Jevgenijevega lika: če naj ta junak v Puškinovi zamisli predstavlja težnjo po sintezi med idealom in vsakdanjostjo oziroma po iskanju ideala »tu in zdaj« in če je res, da Puškin te rešitve, kot smo videli, ni našel, pač pa je verjel vanjo (kar bi lahko spet razumeli kot Puškinov »ideal«), je tudi res, da Jevgenij ni mogel biti izoblikovan kot danost, temveč kot proces, povrh tega pa še kot proces samospoznanja (avtorjevega in junakovega). Ubeseditve tega procesa, kjer je cilj pot, ne pa katarza, pa ne more biti drugačna kot protislovnost in nezaključena. V tem je tudi življenjskost Jevgenijevega lika: v življenju, ki se mu kaže kot normativno posnemanje vsakovrstnih kulturnih in ideoloških modelov, ideala ni, v idealu, ki ne upošteva

človekove stvarnosti, pa ni življenja. Drugače povedano: lažni ideal živi in se razvija le tam, kjer je tudi življenje lažno. Proces samospoznanja pa je pogoj za odkrivanje »resnice« (vsaj) na ravni življenja.

Zgodba (fabula) je tako zelo preprosta, da je sploh vprašljivo, če je v njej mogoče iskati principe Puškinove ustvarjalnosti. Pravzaprav je to stara, skoraj normativna romaneskna zgodba (»o ljubezni«), ki se v ničemer ne razlikuje od stereotipne predpuškinske romaneskne literature. Novost je le, da je Puškin izrabljeni fabuli o »nepovrnjeni ljubezni« odvzel vlogo dominante in jo podredil lastnim pesniškim zahtevam. Opozarjanje na stalne odklone od znanih fabulnih modelov, v katerih je zgodba že sama po sebi vzrok in učinek junakovega vedenja, izhaja iz načela, da je fabula s svojim »začetkom in koncem« rezultat dokončno opomenjenega sveta. Junak je postavljen v določeno situacijo, ki od njega zahteva določeno dejanje. Situacija in reakcija nanjo morata biti v skladu s predstavo o življenju (moralistično, herojsko, skrivnostno itd.), ki sledi bodisi avtorjevi intenciji bodisi bralčevemu pričakovanju. Puškinova dominantna pa ni v »predstavi o« življenju, temveč v življenju samem (čeprav je jasno, da je iz zgodovinske perspektive tudi Puškinovo »življenje samo« še vedno le predstava o njem), zaradi česar se Puškin nikakor ni mogel odločiti za »konec« svojega romana v verzih. To velja seveda predvsem za Jevgenijev lik: v kakršnemkoli »koncu« (smrti, srečni ljubezni, odhodu) bi bila implicitno prisotna tudi ocena Jevgenijeve osebnosti in vedenja ali vsaj posledic, ki jih tako vedenje prinaša s seboj. Tako bi »smrt« ali »odhod« junaka kaznovala, ali pa ga morda povzdignila v romantičnega »mučenika« in »samotarja«, »srečna ljubezen« pa bi ga celo nagradila. To je bilo seveda v nasprotju z ubeseditvijo resničnega življenja, ki se ne ravna po naših pričakovanjih ali zahtevah, ampak po logiki neskončnih možnosti. Puškin je torej tudi na ravni zgodbe vzpostavil razmerje med »končnostjo« sleherne predstave o življenju in »neskončnostjo« življenja samega in človeka v njem.

Življenjskost Puškinovega Jevgenija Onjegina je mogoče spoznati v ugotovitvi, da je stvarnost (življenje, človek) vedno širša od možnosti, ki so zaključene v njeni ubeseditvi. Ta princip, ki ga bo približno trideset let kasneje razvil Černiševski s svojo radikalno tezo o tem, da je življenje vedno »nad« umetnostjo (pa tudi drugi radikalni mislec, Pisarjev, ki je Puškina sploh odklanjal, kar priča le o tem, da je tudi Puškinova »zvestoba življenju« v literarni evoluciji komaj korak naprej, četudi silovit), je Puškin moral podkrepiti z razbijanjem žanrskih norm (določena predstava o življenju zahteva določeni žanr), z uvažanjem množičnosti jezikovnih gledišč (en jezik = en svet), z odklanjanjem junakove enopomenskosti (človek je bogatejši od slehernega opomenjanja) in z nezaključenostjo zgodbe (»odprti finale« kot smerokaz v raznolikost možnih življenjskih poti). Zdaj nam verjetno tudi ni težko razumeti, zakaj je Puškinov roman v verzih tako pomemben za nadaljnji razvoj ruskega romana. (Naj mimogrede omenim, da je vsiljeni konec Jevgenija Onjegina v smer junakovega pristopa k dekabrističnemu uporu popolnoma nepomemben in sploh nemogoč glede na razvoj »realistične« struje v ruski literaturi. To pa iz enostavnega razloga, ker so »10. poglavje« odkrili šele v začetku 20. stoletja, ves ruski »realizem« pa je Onjegina poznal brez njega in, naj dodam, tudi brez »izpuščenih kitic«.) Od Junaka našega časa Lermontova, ki je za Puškinom prvi dosledno uporabil množičnost gledišč za oznako Pečorina, preko Gogolja in njegove usmerjenosti jezika na »ustni govor« (*skaz*) ter Dostojevskega, utemeljitelja »polifoničnega« romana, pa vse do romana Adreja Belega Peterburg, v katerem je umetnik človekovo raznoliko ubesedeno zavest o stvarnosti povzdignil v edini kriterij spoznanja in ubeseditve dejanske stvarnosti, teče nepretrgana nit, ki se stalno vije okoli osnovnih poetoloških vprašanj o odnosih med življenjem in možnostmi njegove ubeseditve. Ta vprašanja je v ruski literaturi prvi postavil Puškin s svojim romanom v verzih.

»Interpretacija« je vedno večje ali manjše nasilje nad literarnim tekstom. Odnos med interpretacijo in umetniškim tekstom je namreč podoben tistemu, ki se vzpostavlja med

umetniško ubeseditvijo in zunajliterarno stvarnostjo, vendar s to bistveno razliko, da je naloga interpretacije *obvezno* iskanje čim absolutnejše skladnosti med besedo in stvarnostjo (literarnim delom): kot sleherni neumetniški tekst bi vsako, še tako globinsko branje propadlo v trenutku, ko ne bi bilo te skladnosti več mogoče dokazati. »Interpretacijska« beseda operira torej z literarnim besedilom kot s stvarnostjo, ki jo mora objektivizirati in ji dajati »svoj« pomen, ob tem pa mora vse ostale pomene izničiti ali jih podrediti »lastnemu« (vsako »protislovje« bi bilo namreč v interpretaciji nesprejemljivo). Interpretacija je tako ali drugače v nasprotju z bistvom literarnega dela ali vsaj takega literarnega dela, kot je Puškinov Jevgenij Onjegin. Zato menim, da je vse, kar je v tem literarnem delu pomembno za ta čas in prostor (če naj vendarle »interpretiram« njegovo sodobno vrednost), zaključeno prav v resnici njegovega pesniškega mišljenja oz. v resnici umetnosti. Naj iz tega mišljenja izluščim le dve komponenti: preseganje družbeno normirane predstave o stvarnosti in dajanje vrednosti subjekta tujemu mišljenju. Prva komponenta zahteva lastno presojo, druga pa spoštovanje drugače mislečega, kar ni strinjanje z njim, pač pa pogoj za dialog in kot posledica vse večja in večja bližina »resnici« o življenju, ki ga en sam miselni svet ne more in ne sme opomenjati. Potemtakem pesniško mišljenje ni abstrakcija neposredljivega »posameznika« (ali pa kar »norca«), ki si ga družba včasih reprezentančno osvaja kot čist objekt lastnih potreb, včasih ga dobrohotno tolerira, včasih pa ga tudi zapira in ubija (kot je to storila s Puškinom), temveč živ, realen in vsakdanji princip, brez katerega je naše življenje dokaj klavna in komaj prikrita laž.

Summary

PUSHKIN'S NOVEL IN VERSE

The author develops Bahtin's definition of the novel 'Eugene Onegin' by A. S. Pushkin as an 'encyclopaedia of languages and styles'. In Russian literature, Pushkin was the first to define the problem of the relation between life and the possibilities of its representation in words as a relation between the 'finality' of any notion about life and the 'eternity' of life itself and man's place in it. With his novel, Pushkin broke with the established norms of the genre and introduced a diversity of linguistic points of view, the hero's many-sided significance and the unfinished plot i.e. the 'open-ended finale'.

POUK BRALNE SPOSOBNOSTI (1)

1.1 Tradicionalno pojmovanje neuspeha v vzgojno-izobraževalnem procesu običajno narpri vzroke za neuspeh učencu, njegovemu nezanimanju, nesodelovanju, nedejavnosti, pomanjkanju pridnosti in mogoče še zanimanju za nešolske predmete, in pomanjkljivo izpolnjeni vzgojni vlogi staršev. Zdi se, da šele ko neuspeh na nekem vzgojnem področju postane množičen in splošen pojav, začnemo iskati globlje vzroke zanj in zdvomimo o sposobnosti vzgojno-izobraževalnih ustanov, da se pri svojem reševanju vzgojnih nalog prilagodijo družbeno in kulturno pogojenim potrebam po znanju. Zadnja desetletja je naraščanje nepismenosti in števila nebralcev po zaključnem vzgojno-izobraževalnem procesu povzročilo najprej nekaj ogorčenih razprav o slabšanju kulture in kulturnosti pri absolventih raznih šol, nato pa tudi sistematično proučevanje položaja in iskanje možnosti za pridobivanje trajnejše bralne sposobnosti in pismenosti, to je bralne sposobnosti in pismenosti, ki ne bi »ugasnili« tisti trenutek, ko se konča šolska prisila.

Rezultati proučevanja stanja pri pouku književnosti in razprave o možnostih za učinkovitejšo vzgojo bralne sposobnosti so prinesli več nepričakovanih in pretresljivih vpogledov v probleme branja in pouka književnosti.¹ Razkrit je bil in delno že opisan komaj sluteni pomen branja za razvoj učenčeve osebnosti in za poznejšo sposobnost odraslega, da adekvatno obvlada jezik kot sredstvo izražanja in abstraktnega pojmovanja. Razkrili pa so tudi, da moramo glavne razloge za pomanjkljivo razvito bralno sposobnost in velikokrat tudi za izgubo zanimanja za branje književnosti iskati prav pri pouku književnosti in materinščine oziroma natančneje: v neprimernih pristopih in metodah, ki jih uporabljajo številni učitelji. Navedeni spoznanji postavljata pouk bralne sposobnosti v središče naše pozornosti: nova spoznanja o pomenu branja leposlovja in posledicah nebranja zahtevajo od nas, da se zavemo pomembnosti vzgoje bralne sposobnosti, opozorila o možnih kvarnih učinkih učiteljevega pristopa in metode pa nas zavezujejo k temeljitemu pretresu možnosti za pouk bralne sposobnosti.

1.2 Da bi prikazali pomen pouka bralne sposobnosti, moramo vsaj pregledno strniti največja dognanja o nekaterih učinkih leposlovnega branja. Ta spoznanja nas opozarjajo na oblikovalni vpliv literarnega doživljanja na mladostnikov osebni razvoj in razumevanje samega sebe, na delež otrokovega branja pri njegovi socializaciji in na neprecenljivi vpliv na njegovo neposredno in poznejšo sposobnost obvladovanja jezika in zavest o jezikovnih možnostih. Seveda je treba takoj dodati, da so vsi naštetih vplivi (v nadrobnostih) še vedno predmet proučevanja in novih členitev in da so mnogi, za učinkovanje branja pomembni dejavniki še vedno neznani. Upati je, da bosta hiter razvoj jezikoslovja in eksperimentalna estetika kmalu pomagala razrešiti za zdaj še nerešljiva vprašanja.

Na področju osebnostnega razvoja ponuja branje otroku možnosti za širjenje izkušnje in spoznavanja o izkušnjah drugih ljudi. Tako mu daje priložnost in izziv za razmišljanje o lastni izkušnji in razumevanju sveta in omogoča fantazijsko doživljanje in spoznavanje v lastni stvarnosti (še) nedoživetih človeških možnosti in rešitev spornih situacij in problemov. S tem je branje leposlovja tudi pomemben vir otrokovih predstav o realnosti in

¹ Precej gradiva je zbranega v opisu Dartmouthskega seminarja o pouku književnosti in vzgoji bralne sposobnosti v delu, ki ga je izdal J. Squire, *Response to Literature*, NCTE, Champaign, Illinois, 1968. Ta seminar je vodil znani angleški profesor psihologije in literarni kritik Denys W. Harding. (Prim. Meta Grosman, »*The Literary Criticism of Denys W. Harding*« in »*Denys W. Harding on Entertainment and Reading*«, *Acta neophilologica* XV (1982), str. 63, in XVIII (1985), str. 69). Rezultati nekaterih drugih študij pa so zbrani v Margaret Meek, Aidan Warlow, Griselda Barton, *The Cool Web, The Pattern of Children's Reading*, The Bodley Head, London, 1977.

njegovih poznejših pričakovanj o tem, kaj je verjetno ali neverjetno kot človeška možnost in kot družbeno dogajanje. Branje leposlovja otroku torej daje možnost za preseganje spoznavnih omejitev družine, znanih socialnih vlog in zamišljanja drugih, saj mu omogoča ponotranjenje drugega, širšega izkustva, kot ga je srečeval v omejenem krogu svoje družine.²

Kakor hitro bralec vstopi v fiktivni svet dela, to se pravi, da ga ne odkloni zaradi nezanimivosti, je pri branju čustveno zavzet in izbira med različnimi možnostmi ter jih tako samodejno ocenjuje. Branje zato prispeva k njegovi sposobnosti za vrednotenje in k njegovemu vrednostnemu sestavu. Bralec, še zlasti mladi bralec, v upodobljenih junakih in njihovih problemih prepozna samega sebe in svoje težave ali pa se srečuje z možnimi vzorniki, junaki, ki bi jim bil rad podoben, in takimi, od katerih želi biti različen. To lastnost bralčevega odnosa do fiktivnih junakov nekateri kritiki še vedno opisujejo kot bralčevo identifikacijo z leposlovnimi junaki,³ čeprav so drugi že v tridesetih letih spoznali, da tako pojmovanje ni primerno.⁴ Če identifikaciji pripišemo omenjeni pomen, bi to pomenilo, da bralec ni zmožen razlikovati med samim seboj in fiktivno osebo, s katero se identificira. Kolikor bi pri posameznih bralcih do take identifikacije zares prišlo, bi morali verjetno ugotoviti, da gre za neko nenormalno, če že ne kar patološko izgubo identitete in umišljanje druge (nadomestne) identitete, ki gotovo nista značilni za normalno branje, marveč jih običajno štejejo za bolezenske pojave. Zato se zdi bolj smiselno poudariti fiktivno naravo bralčevega odnosa do leposlovnih junakov, ki jo brez težav lahko razložimo z normalno človeško domošljijsko sposobnostjo, da si zamišljamo stvari, situacije, doživetja, misli in občutke, ki jih nikoli nismo doživeli, bralčev odnos do leposlovnih oseb pa natančneje opisati glede na različne možnosti njegovega razmerja do junakov. Tako pojmovanje nam omogoča razločevanje med različnimi možnostmi, ko bralec npr. prepozna podobnost med seboj in fiktivno osebo, občuduje fiktivno osebo brez upanja na podobnost, izbere posamezno fiktivno osebo za svojega vzornika ali pa podoživlja misli in občutja druge osebe. Hkrati nas opozarja na to, da bralec do raznih oseb v delu čuti različno, da se njegovo razmerje do oseb med branjem spreminja, in še na to, da ne čuti samo z njimi, marveč tudi do njih in praviloma ve o njih in o dogodkih več kot katerakoli posamezna oseba. Z nakazanimi možnostmi fantazijskega soočanja z raznimi osebami branje lahko pomembno vpliva na bralčevo dožemanje samega sebe, na njegove občutke o samem sebi in tudi na njegova mnenja in čustva o drugih ljudeh.

Nekatere novejšje študije opozarjajo na pomen fantazijske dejavnosti, ki jo spodbuja branje, za mladostnikov osebni razvoj in sposobnost za razumevanje samega sebe in za njegovo reševanje spornih situacij v družbi.⁵ Še zlasti opozarjajo na organizacijsko funkcijo fantazijske dejavnosti in zatorej njeno temeljno vlogo pri razvoju raznih oblik mišljenja (vse do znanstvenega mišljenja).⁶ Spet druge študije osredinjajo pozornost na pomen pripovedne dejavnosti in človekove sposobnosti, da pripovedno dojame lastna doživetja in situacijo. Branje leposlovja bistveno prispeva tudi k razvoju te sposobnosti, katere pomen lahko spoznamo šele, če pomislimo, koliko človeških dejavnosti in bistvu obsega neka posebna oblika pripovednega obvladovanja lastnega izkustva: sanje, sanjarjenje, spomin, pričakovanje, upanje, obup, dvom, načrtovanje, kritika, misel, učenje, sov-

² Prim. *Response to Literature*, str. 72.

³ Prim. Hans Robert Jauss, *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik* 1, München, Wilhelm Fink, 1977, str. 212 do 259. Jauss poskuša razločevati vrst identifikacije glede na različne tipe junakov.

⁴ Prim. Denys W. Harding, »The Role of the Onlooker«, *Scrutiny*, VI (1937), 247–285 in »Psychological Processes in the Reading of Fiction«, *British Journal of Aesthetics*, II (1962), str. 133 do 144.

⁵ Dietrich Heinrich in Wolfgang Iser, *Funktionen des Fiktiven*, Wilhelm Fink, München, 1983. Prim. tudi James Britton, »The Role of Fantasy« in Barbara Hardy, »Narrative as a primary act of mind«, oboje v *The Cool Web*, str. 47 in str. 12.

⁶ Prim. R. L. Gregory, »Psychology: towards a science of fiction«, v *The Cool Web*, str. 393.

raštvo, ljubezen. »Zato da bi živeli, si pripovedujemo zgodbe o sebi in o drugih, o osebni in družbeni preteklosti in prihodnosti . . . medsebojno se spoznavamo s pripovedovanjem in preklicevanjem povedanega, s tem da si verjamemo in ne verjamemo zgodbam o preteklosti, prihodnosti in identiteti drugega.«⁷ Skoraj odveč se zdi poudarjati prednosti, ki jih ta sposobnost ustvarja za razumevanje lastne izkušnje in drugih ljudi.

S stikom z izkušenjskimi vzorci kulture, v kateri sam odrašča, omogoča branje leposlovja mladostniku lažji vstop v njegovo kulturo in prispeva k uspešnosti njegove socializacije. Branje ni le pomemben del mladostnikove kulturne izkušnje, marveč ima tudi veliko asimilativno vlogo.⁸ Nekateri avtorji menijo, da ima branje lahko celo pomembnejšo oblikovalno vlogo kot stvarne izkušnje.⁹ Tega mnenja ne utemeljujejo le z dejstvom, da obseg leposlovnih predstavitev človeških možnosti presega obseg posameznikovih stvarnih izkušenj, marveč s posebno naravo bralčevega doživljanja, ki prikazanemu omogoča globlje delovanje. Pri stvarni izkušnji dejavna udeležba, neposredno zanimanje in čustvena prizadetost omejujejo videnje in izbor zaznanih sestavin ter pogosto povsem obvladujejo razumevanje in razmišljanje o izkušnji. Ko pa bralec sledi v leposlovju predstavljanim možnostim človeške izkušnje, so ti omejevalni dejavniki odsotni ali vsaj bistveno omejeni. Čeprav bralec tudi leposlovno izkušnjo gleda, doživlja in ocenjuje s stališča svoje izkušnje, ve, da gre za fiktivno predstavitev izkušnje in da na njen potek ne more vplivati. Nekateri bralci si kljub temu zamišljajo možnosti drugačnega poteka dogodkov, še zlasti bolj srečnega konca za priljubljene osebe. Včasih prepoznamo bralčevo neodobravanje takega poteka dogodkov, kot ga je izbral avtor, v zelo zapletenih kritičkih ocenah, ki kritikovo nezadovoljstvo z razvojem zgodbe utemeljujejo kot umetniško ali oblikovno pomanjkljivost dela.¹⁰ Tak odziv je značilen za manj izkušene bralce, bolj izkušeni običajno laže sprejmejo fiktivno predstavitev dogodkov in oseb, kot jo ponuja besedilo, zato ker so bolj odprti za izkušnjo in pozornejše sledijo raznim oblikovnim sestavinam. Odprtost za dogajanje in občutljivost za oblikovne značilnosti samodejno večata bralčevo domeljivost in s tem tudi oblikovalne učinke branja leposlovja. Hkrati pa je oblikovalni učinek leposlovja večji tudi zato, ker leposlovje predstavlja izkustvo bolj celostno in mnogodimenzionalno, kot lahko spoznamo katerokoli lastno izkušnjo, saj nam razkriva v lastni izkušnji pogosto nevidne sestavine in dejavnike ter nam jih pokaže v več perspektivah in v globini, ki nam pri lastni izkušnji ni dosegljiva.

Ne nazadnje branje leposlovja mladostniku omogoča srečanje z dovršeno in zahtevno rabo jezika. S tem ga uvaja v zahtevnejše rabe jezika, v možnosti organizacije, ki jih odpira jezik, pripravljva na disciplinirano rabo jezika, ki jo terja vnaprej določena jezikovna struktura, in navaja na spoznavanje o možnostih simboličnega izražanja. Z vsem tem ga sili tudi k potrebi po bolj občutljivem in discipliniranem zaznavanju in spoznavanju jezikovnih sporočil. Branje leposlovja mladostniku omogoča spoznavanje in usvajanje raznih načinov izražanja, razvoj asociativnih in drugih oblik mišljenja ter ga tako pripravljva na jezikovne izzive moderne sveta. Našteti bi bilo mogoče še več možnih koristnih učinkov branja leposlovja, na katere nas opozarja tudi sociologija znanja.¹¹ Vendar se zdi, da že nakazani učinki zadostujejo za utemeljitev potrebe po sistematičnem pridobivanju bralne sposobnosti, ki bi v mladostniku in odraslem bralcu razvila trajno potrebo po bra-

⁷ Barbara Hardy, »Narrative . . .« v *The Cool Web*, str. 13.

⁸ James Britton, »The Role . . .« v *The Cool Web*, str. 45.

⁹ Prim. Denys W. Harding, obe razpravi, ki sta navedeni v op. 4.

¹⁰ V angloameriški književnosti je najbolj znan primer kritičkega nezadovoljstva z razvojem zgodbe desetletja trajajoča razprava o utemeljenosti in umetniških lastnostih zadnjih poglavij Twainovega dela *Huckleberry Finn*, ki jasno kaže na to, da bralci/kritiki ne morejo sprejeti konca takega, kot ga je napisal M. Twain. Sicer pa je bilo za angleške avtorje v 19. stol. povsem naravno, da so jih bralci prosili, da naj »rešijo« kakšno junakinjo ali spremenijo zgodbo.

¹¹ Peter L. Berger in Thomas Luckmann v svojem delu *The Social Construction of Reality* (Doubleday, New York, 1967) nadrobno opisujeta vlogo jezika pri ustvarjanju vseh predstav o svetu.

nju leposlovja in omogočila, da bere in razume vse vrste in oblike leposlovja z užitkom in brez prisile.

1.3 Zdi se, da je prepričanje o pomenu bralne sposobnosti doseglo tudi naše meje. Tudi pri nas se vse bolj uveljavlja težnja, da vzgojo trajne bralne sposobnosti opredeljujemo kot pomemben cilj jezikovne in književne vzgoje in ji posvečamo vse več pozornosti. Boris Paternu se v razpravi »Kaj hočemo s poukom književnosti«¹² sprašuje, ali ne sodi »vzgoja bralne kulture, obravnavanje leposlovne književnosti z namenom, da postane branje utrjena zmožnost in potreba, ki ima nato zanesljivo in trajno mesto v načinu človekovega življenja in razmišljanja« na prvo in izhodiščno mesto smotrov pouka književnosti. Svoje razmišljanje nadaljuje z izzivalnim predlogom, da bi morali tudi učinke pouka meriti »najprej po tem, koliko prispeva k uvajanju, utrjevanju in poglobljanju bralne kulture naših ljudi.« V prispevku, objavljenem kot »Gradivo, književni pouk v srednjem izobraževanju«,¹³ tudi Janko Kos opozarja na potrebo, da naj bo eden glavnih namenov književnega pouka prav usmerjanje učenca k branju. Literarno teorijo postavlja v središče pouka »kot sredstvo in pomoč za učenčevo globlje in samostojno prodiranje v dela sodobne književnosti«: »Literarna teorija mora postati bistven in funkcionalen del pouka, ki pogloblja dojetje, razumevanje in vrednotenje književnosti ter goji globljo kulturo branja.« Avtorji raziskave *Knjiga in bralci III*, ki med Slovenci razkriva osupljivo veliko število nebralcev, pa se sprašujejo, »zakaj mladi ne razvijejo bralnih navad, ki bi bile močnejše od 'pritiska' šole.«¹⁴

Spričo naraščajočega zanimanja za bralno kulturo se zdi smiselno posvetiti več pozornosti možnostim za vzgojo bralne sposobnosti.¹⁵ O celostno razviti bralni sposobnosti ponavadi govorimo takrat, kadar zna bralec brati različne vrste besedil, in sicer v skladu s posebnimi zahtevami besedila, zato sposobnost brati leposlovje kot besedno umetnost, to je sposobnost, ki nas bo zanimala v pričujočem razmišljanju, lahko štejejo za posebno obliko bralne sposobnosti. Glavni namen vzgoje take bralne sposobnosti je razviti učenčevo trajno sposobnost za samostojno in celostno doživljanje leposlovnih del.

1.4 V naši obravnavi bomo izhajali iz dognanj eksperimentalne estetike, da je razvoj bralne sposobnosti, podobno kot pridobivanje sposobnosti za estetsko doživetje glasbe in likovne umetnosti, možen samo z neposredno vajo:¹⁶ s ponavljanjem učenčevih poskusov samostojnega doživljanja in razumevanja leposlovnih del ob učiteljevih opozorilih in popravkih, ki so naravnani predvsem k vodenju in izpopolnjevanju učenčeve bralne sposobnosti. Te sposobnosti torej ni mogoče pridobiti tako kot nekatera znanja z branjem pravil in opisov v učbeniku ali s poslušanjem učiteljevih razlag in navodil. To seveda ne pomeni, da je bralna sposobnost treba razvijati brez literarnozgodovinskega in teoretičnega znanja, kot so sprva mislili nekateri pedagogi, pomeni le, da je ni mogoče razviti brez učenčevega dejavnega sodelovanja in učiteljeve izrecne naravnane k takemu pouku.

Načrtno razvita bralna sposobnost ima vse značilnosti spretnosti – ne pa znanja: ko jo obvladamo, je zlepa ne pozabimo več. To velja zlasti za tisto stopnjo bralne sposobnosti, pri

¹² Boris Paternu, »Kaj hočemo s poukom književnosti«, Delo, Književni listi, 15. 12. 1983 str. 10 in JiS, XXIX (1983/4), str. 155.

¹³ Primerjalna književnost, 1984, št. 1, str. 62–6.

¹⁴ Gregor Kocijan, Darka Podmenik, Dimitrij Rupel, Martin Žnideršič, *Knjiga in bralci III*, KSS, FSPN Raziskovalni inštitut, Ljubljana, 1985, str. 58.

¹⁵ Uporaba oznake »bralna sposobnost« se mi zdi bolj smiselna kot »bralna kultura«, ker nas navaja k predstavi, da je sposobnost mogoče pridobiti, razviti, privzgojiti. Omogoča pa tudi bolj diferencirano uporabo, kot npr. sposobnost za branje leposlovja, strokovne literature itd. Več o tem: Meta Grosman, »Bralna kultura ali bralna sposobnost«, Delo, Književni listi, 14. 8. 1980, str. 14.

¹⁶ Prim. M. Grosman, »Vprašanja o estetski vzgoji«, Naši razgledi, 11. sept. 1981, str. 487.

kateri branje postane užitek. Tako bralno sposobnost bralci brez težav ohranijo in razvijajo tudi po končanem šolanju, vsaka dejavnost, ki jo obvladamo do tiste stopnje, na kateri nam postane užitek, nas namreč samodejno navaja k ponavljanju le-te. Dejavni pristop k razvijanju bralne sposobnosti tako odpira zanimivo možnost, da bralno sposobnost razvijamo in izpopolnjujemo brez vnaprej določenih omejitev, ne le v smislu razvijanja sposobnosti branja vedno novih, bolj in bolj zahtevnih, leposlovnih besedil, ki se iz neprijetne more spremenijo v zanimiv izziv, marveč tudi v smislu vse bolj popolnega in vseobsegajočega dojemanja posameznih del, kot nam ga razkrivajo novejši kritiški prijem.

Čeprav se razvijanje bralne sposobnosti začne že z navajanjem k funkcionalni uporabi knjige-predmeta, z razpoznavanjem njenih vizualnih značilnosti in zapisanih žanrskih in drugih oznak ter sega vse do zapletenega razmišljanja o lastnem odnosu do prebranega dela, nas bodo v našem razmišljanju zanimala predvsem osrednja vprašanja o možnostih za učenčevu konkretizacijo leposlovnega dela in učiteljeve pomoči pri izpopolnjevanju učenčevega dojemanja in doživljanja leposlovja, ki se zdijo za dejavno vzgojo bralne sposobnosti najpomembnejša, hkrati pa so razmeroma malo znana. Če namreč sprejmemo temeljno podmeno, da ni mogoče razviti te sposobnosti pri učencih brez učiteljevega zavestnega prizadevanja, nam postane očitno, da ni dovolj, če učitelj ta cilj želi doseči, marveč mora imeti tudi za to potrebno znanje. Številne študije, ki poskušajo razrešiti vprašanja o doživljanju književnosti in o možnostih doseganja bolj celostnega literarnega doživetja (skupaj z novejšo književnostjo, ki se spontanemu in naivnemu branju sploh ne razodeva več in zato ostaja vse številnejšim bralcem nedostopna), nas prepričujejo o tem, da so minili časi, ko je učitelj z izražanjem občudovanja ali z vzhichenimi vzkliki »Kako lepo in popolno!« še lahko prenašal svoje navdušenje na učence. Le-ti so mu bili gotovo doživlajsko bliže kot današnji mladostniki, poleg tega pa jih niso vabile skoraj nepregledne možnosti dobre in slabe zabave. V novi potrebi po sistematični vzgoji bralne sposobnosti prepoznavamo eno od tistih sprememb, ki jih samodejno prinaša hitro in korenito spreminjanje sveta in nas samih. Naše težave – tako se vsaj zdi – pogosto izvirajo iz tega, da so nam posledice teh korenitih sprememb manj vidne in težje ter razumljive le z zamudo, kot pa so bolj konkretne in zato bolj oprijemljive spremembe same. Čeprav spremembe v hitrosti gibanja lahko natančno opišemo, in sicer s številčno ponazoritvijo hitrosti in letnico dosežka hitrosti, in se nam zdi, da s tem spremembo opredelimo in poznamo, smo še zelo daleč od odgovora na vprašanje, kaj vse je ta sprememba prinesla v človekov zaznavni svet, v njegove predstave o možnostih, v srečevanje in soočanje prej neznanih kultur in sporočil.

Učenčevu literarno doživetje

2.1 Da bi se približali razumevanju celotne problematike vzgoje bralne sposobnosti, moramo najprej orisati tiste značilnosti literarnega doživetja, ki so pomembne za razumevanje učenčevega doživetja in ki omogočajo učitelju spoznati zapletena pota učenčevega doživljanja leposlovnega dela. Brez poznavanja učenčevega doživetja, ki bi moralo biti ves čas v središču učiteljeve pozornosti, ima učitelj malo možnosti, da bi vplival na to doživetje in njegovo izpopolnjevanje. Kadarkoli namreč učenca sprašuje o kakem leposlovnem delu in njegovih značilnostih, ga v bistvu sprašuje o delu, kot ga je on doživel in razumel, recepcijska estetika za to uporablja izraz »konkretiziral« ali »aktualiziral«, ne pa o predmetnih značilnostih tega dela, to je o lastnostih papirja in tiskarske barve. Tega dejstva se učitelj najlažje zave, ko učenca opozori na posamezne sestavine dela, ki jih ni opazil: taka sestavina ali značilnost za učenca preprosto ne obstaja. Proces odkrivanja neopaženih sestavin in značilnosti leposlovnega besedila zato najbolj nazorno razkriva osrednji pomen učenčevega lastnega doživetja in zapletenost celotne didaktične situacije

pri pouku bralne sposobnosti. Ta situacija je za učitelja praviloma nepredvidljiva in pogosto vir presenečenj in nesporazumov, in to prav zaradi neznanih poti in sestavin učenčevega literarnega doživetja.

Nekatere posebnosti tega položaja nam osvetli vzporednica s poukom likovne umetnosti. Tudi tu oba, učitelj in učenec, govorita o svojem estetskem doživetju, to je o subjektivnem videnju umetniškega predmeta, slike, kipa, itd., vendar pa v primeru neopažanja ali napačnega videnja posameznih sestavin lahko te sestavine preverita (po potrebi izmerita, ugotovita barvne značilnosti in druge oblikovne lastnosti) na temelju obstoječega, oprijemljivega predmeta, pri katerem lahko poljubno usmerita pozornost na celoto ali na posamezne izseke vse do najmanjše nadrobnosti. Prav tako lahko določita spremembe v dojemanju predmeta glede na fizično ozadje, to je videnje ali poudarjanje posameznih oblikovnih značilnosti figure glede na različno močno osvetlitev ali osvetlitev z raznih zornih kotov in glede na spremembe barve v ozadju. Vse to je pri besedni umetnini nemožne: kot besedni predmet jo označujejo vse neoprijemljivosti jezika. Kot vsa jezikovna sporočila je podvržena subjektivnemu razumevanju in interpretaciji pomena posameznih besed, njihovih povezav in celote. Kot pri vseh jezikovnih sporočilih se težave in napake branja lahko začnejo že pri dojemanju grafičnih znamenj.¹⁷ Ko se ozremo po širši problematiki branja, nam postane jasno, zakaj psihologi branje opisujejo kot eno najbolj zapletenih oblik človeškega obnašanja in zakaj se recepcijska estetika vedno znova vrača k literarnemu doživetju in poskuša razkriti njegove neoprijemljive sestavine.

Širša problematika branja presega meje našega zanimanja, zato v okviru tega prikaza ne bomo upoštevali posebnih vprašanj o učenčevem »procesiranju« besedila,¹⁸ posebnih tehnik osredinjanja njegove pozornosti¹⁹ in specifičnih problemov spominskega obvladovanja besedila glede na njegovo strukturo.²⁰ Izpustili bomo tudi razna literarno-teoretična razmišljanja o dojemanju besedne umetnine,²¹ ker so za naš namen praktično neuporabljiva.

2.2 Glede na možnosti aktualizacije, ki jih ponuja bralcu leposlovno besedilo, je vsako literarno doživetje lahko bolj ali manj pomanjkljivo, sporno ali drugače nezadovoljivo. Pri neizkušenih bralcih, zlasti mlajših učencih, so te značilnosti še pogostejše. Ko so v dvajsetih letih kritiki postali pozorni na te odstopne v literarnem doživljanju, so jih najprej poskušali razložiti kot nasledek subjektivnih pomenov, ki jih bralec pripisuje posameznim besedam na temelju lastnih izkušenj in kot vprašanje spominskega obvladovanja daljšega pripovednega besedila. Tako že razmeroma zgodaj srečamo opozorilo,²² da uspešno literarno sporočanje ovira predvsem to, da pisatelj svojega dela ne piše samo iz »vsebine« svojega duha, marveč tudi iz neznanega živega vrveža »vsebine« bralčevega duha, iz katerega pisateljeve besede prikličejo že poprej in od njegovih besed neodvisno »uskладиščene« pomene. »Vsebina« bralčevega duha je za bralčevo doživetje lahko bolj merodajna kot pisateljeve besede, ki so podobne klavirskim tipkam, katerih zvok je odvisen od pianistu skritih strun.

¹⁷ Psihologija branja nas uči, da težave pri branju lahko izvirajo že samo iz bralčevega nagnjenja k napačni zaznavi elementov kroga in premice, iz katerih je sestavljena vsa latinica.

¹⁸ George L. Dillon, *Language Processing and the Reading of Literature*, Indiana UP, Bloomington, 1978.

¹⁹ I. A. Richards, *How to Read a Page*, Kegan Paul, Trench, Trubners, London, 1943.

²⁰ Teun A. van Dijk in Walter Kintsch, »Cognitive Psychology and Discourse: Recalling and Summarizing Stories«, v *Current Trends in Text Linguistics*, de Gruyter, Berlin in New York, 1978, str. 61.

²¹ Prim. npr. Roman Ingarden, *Vom Erkennen des literarischen Kunstwerkes*, Max Niemeyer, Tübingen, 1968, str. 16 do 91.

²² Vernon Lee, *Handling of Words*, John Lane, London, 1927.

V istem času dobimo tudi prvo razčlenitev težav, ki so povezane z zaznavanjem in pomnjenjem sestavin daljšega besedila.²³ Med večurnim ali celo večdnevним branjem bralec iz nepregledne množice opisov in podatkov izbira bližje sestavine leposlovnega dela – npr. romana – in zanemarija ali celo prezre druge, ki so s stališča avtorja in dela prav tako pomembne. Običajno si ustvari boljše predstavo o osebah in zgodbi, saj tako sestavljanje predstav o ljudeh in dogodkih vadi v vsakdanjih stikih s soljudmi, bolj zapletene umetniške sestavine pa prezre že zato, ker so mu neznane. Prezrtih sestavin si seveda tudi ne more priklicati v spomin. Tako si ustvari včasih le zelo pomanjkljivo predstavo o prebranem delu, ki se neredko razlikuje od avtorjevega besedila. Tako pomanjkljiva predstava ni le nezadosten temelj za razmišljanje in šolsko obravnavo, marveč je pogosto tudi vir najrazličnejših nesporazumov.

Sprva so kritiki in pedagogi to »selektivno« obnašanje bralca razlagali s podmeno, da se bralec pri »dekodiranju« leposlovnega besedila vede podobno kot v drugem vsakdanjem zaznavanju ljudi in dogodkov in ustvarjanju svojih predstav o njih: vidi samo nekatere sestavine, stvari, poteze ali probleme, druge pa prezre. Vsemu zaznanemu nato pripiše pomene in razlage, ki izvirajo iz njegovih osebnih izkušenj in so v skladu z njegovimi posebnimi zanimanji in družbeno ter kulturno pogojenim znanjem. V tem smislu je povsem razumljivo, da tudi bralčevo zaznavanje besedila poteka ob prepoznavanju podobnosti in razlik s tem, kar je bralcu znano že iz prejšnje izkušnje.²⁴ Velika množica vsak dan ponudnih informacij o dogodkih, raznih senzacijah, naravnih nesrečah in umorih nas sili k površni zaznavi in k hitri pozabi, saj bi nas sicer količina in krutost teh informacij preveč vznemirjala in onesrečevala. Težnja k površnosti, s katero se ščitimo pred veliko količino vznemirjajočih dnevnih sporočil, pa pri branju leposlovja lahko pomeni resno oviro. Izbor sestavin, ki sestavljajo umetniško delo, je opravil že avtor. Njegov izbor in razporeditev oziroma ureditev v umetniško strukturo sta za bralca obvezujoča: če hoče aktualizirati ponudeno besedilo, se mora za to bralec potruditi in zaznati vse njegove sestavine in jih vključiti pri svojem »sestavljanju« pomena. Če se ne trudi, da bi sledil avtorjevemu izboru in razporeditvi, je bralec v nevarnosti, da bo besedilo uporabil zgolj kot izhodišče za svoja osebna razmišljanja in fantazijsko dejavnost, da bo torej njegova »aktualizacija« umetniškega besedila le malo podobna ponujenemu besedilu in možnostim za njegovo celostno aktualizacijo.

Novejša psihologija in eksperimentalna estetika sta pokazali, da moramo vzroke za bralčevo nepopolno ali celo izkrivljeno dojetje besedila iskati tudi globlje v osebnostni zgradbi bralca, še zlasti v nagnjenju, da pogosto išče predvsem potrditev lastne osebnostne strukture in gledanja na svet. Ker je to nagnjenje podzavestno in del človekovega neprestanega iskanja gotovosti, ga je tudi precej težko preseči. Prav lahko se zgodi, da učenek, ki ga učitelj navaja k preseganju lastnega nagnjenja, doživlja učiteljeve popravke kot posege v svojo (intimno) osebnost. Vzgoja bralne sposobnosti je zato praviloma dolgotrajen proces, ki terja od učitelja mnogo strpnosti.

Zaradi vseh teh spoznanj novejša razčlenitve procesa branja vse bolj poudarjajo pomen bralčevega osebnega deleža in dejavne udeležbe pri oblikovanju pomena besedila in izrecno opozarjajo na dejstvo, da bralec lahko svojo vlogo izpolni na različne načine.²⁵ Glede na to, da besede in celotno besedilo nimajo nikoli popolnega nadzora nad bralcem, je način, kako ga bo bralec sprejel, odvisen tako od besedila kot od bralca. Pomen besedila opisujejo kot učinek besedila na bralca ali pa kot rezultat dinamične interakcije med be-

²³ Percy Lubbock, *The Craft of Fiction*, Jonathan Cape, London, 1926.

²⁴ Ralph W. Rader, »Fact, Theory and Literary Explanations«, *Critical Inquiry*, I(1974), str. 262.

²⁵ Prim. Wolfgang Iser, *The Act of Reading, A Theory of Aesthetic Response*, Routledge & Kegan Paul, London, 1978 in *The Implied Reader*, John Hopkins UP, Baltimore, 1974.

sedilom in bralcem. Pomanjkanje nadzora nad bralcem bralcu odpira tudi ustvarjalne možnosti, da »polni« nedoločena mesta besedila in si zamišlja nenapisana pojasnila. Vse to pa veča pomen njegovih predstav in poprejšnjih izkušenj, ki le-te oblikujejo, ter pomen njegovih različnih družbenih in kulturnih pričakovanj (to je njegove družbene določenosti). Večajo pa seveda tudi možnosti nesporazumov in nerazumevanja, še zlasti pri leposlovnih delih iz kulturno tako ali drugače oddaljenega okolja.

2.3 Novejši opisi branja odkrivajo tudi vlogo bralčevih domišljjskih in spominskih zmožnosti pri njegovem »sestavljanju« pomena.²⁶ Opozarjajo, da bralec daljšega besedila ne doume takoj kot celoto, marveč ga dojema le postopoma, v zaporedju posameznih segmentov, ki se v procesu branja spreminjajo v spomine in pričakovanja. Vsak naslednji segment besedila sočasno gradi na vseh teh spominih in pričakovanjih, ki jih tudi kar naprej preoblikuje, medtem ko imajo vsi poprejšnji bralčevi spomini in pričakovanja, ki jih zbuja besedilo, ves čas tudi retroaktiven učinek. Tako pojmovan proces branja se kaže kot zapletena dialektika že sprejetega in vedno novega. Pri takem pojmovanju postane očitno, da jezikovna znamenja oziroma pisateljeve besede preprosto ne morejo obvladovati obsega in narave vsega tistega, kar si bralec zapominja in kako te spomine sestavlja v celoten pomen.

S spoznanjem, da bralec raznih sestavin in zaporednih segmentov besedila ne zaznava brezinteresno (kot npr. kakšen nepristranski računalnik), marveč dejavno »sestavlja« pomen dela v skladu s svojimi izkušnjami in osebnostjo, postane odvisnost literarnega doživetja od bralčeve ustvarjalne udeležbe več kot očitna. Za šolsko prakso tako pojmovanje literarnega doživetja pomeni, da učitelj ne more več trditi, da učenca »uči«, kakšen je pomen besedila: brez bralčevega in učenčevega subjektivnega prispevka in osebnega konteksta zanj pomena sploh ni. Zato učitelj kvečjemu lahko nadomešča pomen za učenca z opisom ali povzetkom svojega pomena, ne more pa za drugega bralca/učenca ali namesto njega ustvariti pomena. Po drugi strani pa je seveda pomen besedila, kot ga »sestavijo« razni učenci, za učitelja lahko zelo nepričakovan in osupljiv.

2.4 Vsa novejša pojmovanja procesa branja, ki opuščajo nekdanji normativni pristop, tako odpirajo osrednje vprašanje o razlikah med bralčevim stvarnim doživetjem in možnostmi idealno zamišljenega »popolnega« doživetja danega leposlovnega besedila. Dejstvo, da se literarni teoretiki ne morejo sporazumeti o možnostih in o definiciji »popolnega« doživetja in da v praksi štejemo vsako in vse aktualizacije in na njih utemeljene interpretacije leposlovnega dela za nedokončne,²⁷ prav nič ne zmanjšuje temeljnega pomena tega vprašanja. V odsotnosti in nemožnosti sprejemljive definicije idealnega ali popolnega literarnega doživetja smo prisiljeni izhajati iz približevalnega koncepta, po katerem se aktualizacija nekega leposlovnega dela tem bolj približa možnosti njegovega postularanega »popolnega« doživetja, čim več njegovih sestavin in njihovih medsebojnih povezav upošteva in zaobjame. Na tem temelju se lahko lotimo razmišljanja o pomenu, ki ga ima za pouk bralne sposobnosti v šoli spoznanje o razkoraku med stvarnimi literarnimi doživetji in možnim »popolnim« doživetjem. Zdi se, da nam ta razkorak najprej nazorno razgrinja potrebo po preseganju stvarnega začetniškega doživetja, to je potrebo po pridobivanju bolj izkušene bralne sposobnosti, ki omogoča celotnejše literarno doživetje. Odpira pa tudi praktična vprašanja o vzgoji bralne sposobnosti: o učenčevih stvarnih doživetjih in njihovem mestu pri pouku bralne sposobnosti in o zmožnostih za učiteljevo

²⁶ Prim. Wolfgang Iser, *The Act of Reading* in Stein Haugom Olsen, *The Structure of Literary Understanding*, Cambridge UP, Cambridge, 1978.

²⁷ V svetovni književnosti so leposlovna dela obdana z domala nepregledno množico interpretacij, ki dnevno postajajo izhodišče novih reinterpretacij in prevrednotenj. Nepopolnost in nedokončnost literarne interpretacije štejejo zato za splošen pojav.

»posredovanje« v približevanju učenčevega stvarnega doživetja k zaželenemu, tj. bolj celostnemu.

2.5 Vzgoja bralne sposobnosti lahko izhaja le iz stvarnih literarnih doživetij učencev: iz skupnega (po možnosti umetniškega) branja ali poslušanja pesmi in krajšega besedila ali iz predhodnega učenčevega branja daljšega besedila. Če učenec sam ne prebere besedila in si ne oblikuje svoje sodbe o njem, bo vsa šolska razprava o delu zanj govorjenje in/ali podatki o tem delu. Brez vnaprejšnjega lastnega doživetja dela seveda tudi ne more spoznati razlike med svojo spontano aktualizacijo in možnostmi bolj vseobsegajoče in popolne aktualizacije istega besedila in tako spoznati vseh sestavin dela in njihovih medsebojnih povezav, ki jih sam prvotno ni opazil. Prav spoznanje o tej razliki in nepopolnosti lastnega spontanega doživetja pa je izvir glavne pobude za učenčevo dejavno udeležbo pri pridobivanju bralne sposobnosti. Če so učenci zadovoljni s svojo začetno sposobnostjo literarnega doživljanja in ne vidijo možnosti za popolnejše doživetje, ni verjetno, da bi jih le učiteljeva razlaga prepričala o potrebnosti razvijanja bolj izkušene bralne sposobnosti.

Dejstvo, da so stvarna učenčeva doživetja edino možno izhodišče za njegovo pridobivanje bralne sposobnosti, učitelju nalaga dolžnost, da čim natančneje spozna učenčevo doživetje. Čeprav so razni pristopi za »ugotavljanje točnosti« učenčevega doživetja in za »preverjanje« njegovega zaznavanja posameznih sestavin dela in njihovih medsebojnih povezav že precej izdelani, se učiteljevi poskusi spoznati učenčevo doživetje vedno znova srečujejo s problemom učenčeve nepripravljenosti in tudi nesposobnosti izraziti svoje doživetje. Ti dve značilnosti učenčevega odziva imata, kot bomo videli, globlje vzroke in zato pomenita resnično oviro. Z njo se mora učitelj spoprijemati ves čas, ko učence sistematično navaja k oblikovanju samostojnega mnenja in sodbe o prebranem delu in k izražanju občutkov in mnenj o delu, to se pravi tudi nerazumevanja, začudenja, zbežanosti in vseh drugih odklonilnih stališč, ne da bi tak učenčev odnos kakorkoli obsojal ali celo zasmehoval. Ravno nasprotno: učencem mora razložiti pomen njihovega samostojnega mnenja in potrebo po izražanju tega mnenja, in to ne glede na (začetne) omejitve, dopustnost vseh odklonilnih stališč in tudi težave pri ubesedovanju vsakršnega mnenja o prebranem delu. Le tako lahko upa, da se bo približal tistemu poznavanju učenčevih stvarnih doživetij, ki je nujno potrebno za sistematično vzgojo njihove bralne sposobnosti.

(Nadaljevanje v prihodnji številki)

JUBILEJ DR. OTONA BERKOPCA

NOVE ZVEZDE NAD TRIGLAVOM*

Zavrtelo se je desetletje, odkar je bila na straneh našega glasila predstavljena z delom izpolnjena življenjska pot Otona Berkopca (6. 12. 1906). Primaknilo se je torej nadaljnjih deset Berkopčevih let, vezanih na Ljubljano in prepletenih verjetno s hrepenenjem po češkem glavnem mestu in prijateljih, s katerimi se je v ustvarjalnem dialogu in delovni vneti srečeval skoraj pol stoletja. To so leta – take so pač kolesnice tega sveta – ko za vedno odhajajo najbližji: Otonu Berkopcu sta umrla prijatelja: v Ljubljani Božidar Borko (1896–1980) in v Pragi Vilém Závada (1905–1982). V tem življenjskem obdobju se žive niti vračajo k začetkom, k najožjim članom družine; človek se spet odene v lupino in zavaruje z vezmi sorodnega gnezda.

In vendar so tudi osemdeseta leta Berkopčevega življenja izpolnjena z delom. V Sloveniji je nadaljeval s poslanstvom, s kakršnim je bilo njegovo življenje obeleženo na Češkem: prevajal je slovensko poezijo v češki jezik skupaj s svojima prijateljema iz Prage, in to ne glede na pritiske bolezni, ki se je že začela oglašati in ga danes noče izpustiti iz svojega objema.

Antologija sodobne slovenske lirike *Nove zvezde nad Triglavom* (1983) je najbrž začela nastajati spomladi 1979, ko je Berkopca v Ljubljani obiskal meseca maja pesnik Vilém Závada, ki je eno od velikih imen češke književnosti in znan prevajalec tuje poezije. Vilém Závada velja za predstavnika tako imenovane vmesne generacije, ki je svojo pesniško pot izpeljala med dvema vidnima tokovoma češke poezije med vojnama – v ravnotežju med poetizmom in proletarsko poezijo. Pesmi Viléma Závade so pognale globoko iz čeških kulturnih tal in so hkrati zaznamovane s podobami obrobne pokrajine na vzhodu in nje-nega glavnega mesta Ostrave, blizu katere je bil pesnik rojen. Razlage slovenskih pesmi, ki jih je pripravil Oton Berkopec, je znal Vilém Závada tako prepresniti v svojo govorico, da je češkemu ušesu prijetna in dobro dé.

Berkopčevo sodelovanje z Vilémom Závado je bilo v pesniškem prevajanju že izpričano: pri presojanju posamičnih pesmi Franceta Prešerna in Otona Župančiča ter poezije Srečka Kosovega, ki je v knjižni izdaji priljubljene češke edicije izšla leta 1974 (*V malem plašču besed*). Pri nastajanju češke antologije sodobne slovenske poezije je bila poleg Berkopca in Závade udeležena tudi pesnica Jarmila Urbánková (roj. 1911) in jo prav tako že najdemo prej med Berkopčevimi sodelavci na Češkem (v pričujoči antologiji so vsi prevodi uvrščenih Minattijevih pesmi njeni). In treba je pri češkem izboru slovenske lirike omeniti še ilustratorja Václava Bláho, ki je kot prvi bralec podoživel vsebino knjige in ji dal mično podobo. Na zadnji strani publikacije, ki je izšla pri znani praški založbi Odeon, je še informacija, da je podatke o slovenskih pesnikih oskrbel Oton Berkopec, spremno besedo h knjigi pa napisal Vilém Závada.

Predstavitev slovenske poezije v češkem jeziku je interpretacija dvojne vrste (ugotovitev velja seveda za vse prevedene antologije): določena je s poustvarjalnimi zmožnostmi prevajalcev na eni strani in s stališčnostjo prirediteljev antologije na drugi – z njihovim iz-

* *Nové hvězdy nad Triglavem* – Výbor se současné slovenské poezie, vydal Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, Praha 1983

biranjem med predstavniki slovenskega pesništva po drugi svetovni vojni. Pri uvrščenih avtorjih gre za ponovno izbiranje na skali pesnikovih čustev, stanj in razmišljanj.

Pri antologijskem izboru štirinajstih slovenskih pesnikov sta Berkopec in Závada deloma upoštevala generacijski vidik: poleg Mateja Bora in Jožeta Udoviča so v antologijo uvrščeni pesniki rojeni v dvajsetih in tridesetih letih. Pri določitvi spodnje starostne meje je med približno enako starimi avtorji (*Svetlana Makarovič, Ervin Fritz, Tone Kuntner*) izpuščeno ime Tomaž Šalamun. Pri izboranju sta Berkopec in Závada izhajala iz humanitetnega principa poezije, ki je po Zavadovem gledanju etično prerajajoča in očiščevalna sila z vsemi razponi človeške duše. Šalamunsko poigravanje s poezijo in jezikom verjetno ni šlo v doživljajski svet Berkopca in Závade, kajti besede nista jemala prelahko. Ob Šalamunovi poeziji se hkrati zbudi spoznanje, da so nekatera literarna dela težko prenosljiva v drugo kulturo, kljub temu da so nepogrešljivi del domače tradicije.

Kakor že je med prijatelji, bo verjetno tudi v njunem sodelovanju obveljala skušnja enega od obeh. Závada »ima najraje take pesmi, ki so razvite v posamičnostih in v celoti. Samoumevnost je znak najvišje umetnosti.« Oznako »samoumeven« je zapisal v češki esejistiki F. X. Šalda pri merjenju Nerudove umetnosti (v poeziji Jana Nerude se je oplajal tudi zreli Závada). Morebiti je z izrazom »samoumevnost« poimenovana meja med pravo umetnostjo in tistim, kar literatura ni. V luči klasičnih meril sta Závada in Berkopec »samoumevno« sestavljala antologijo slovenske poezije in spravila vanjo raznolike pesniške značaje: s poudarjenim intelektom (*Dane Zajc, Lojze Krakar*) in sanjskim svetom (*Jože Udovič*), s fantazijo (*Gregor Strniša*) in pristnim čustvovanjem (*Ivan Minatti, Tone Pavček*). Iskala sta »spodnje vrelce« poezije, ki bodo morda enaki onim na češki strani, le da v drugačni pesniški govorici. Ali pa sta morda prislunila tistim strunam slovenske lirike, ki bi dale ime življenjskemu občutju njiju obeh, Berkopca in Závade. Nekatere pesmi v njuni antologiji so blizu zavadovskemu nasprotju med tehničarstvom velemešta (*Matej Bor, Kajetan Kovič*) in prvinskim podeželjem (*Tone Kuntner*). V zbirki slovenske poezije so tudi pesniška stanja, ki so zgoščena v zadnjih Zavadovih pesmih (v zbirki *Življenje, hvala ti – 1977*): gre za pritrjevanje življenjskemu bivanju, kakršnokoli že je (*Ciril Zlobec, Saša Vegri, Svetlana Makarovič, Ervin Fritz*) in za odslikavanje konkretnih podob časa (poezija *Janeza Menarta*).

Antologija slovenske lirike *Nove zvezde nad Triglavom* je predvsem želja po nadaljevanju in zgodovinski kontinuiteti: navezuje na 150 let oddaljene Prešernove pesmi v prevodu F. L. Čelakovskega in hkrati na Berkopčevo predvojno prevajanje, na antologijo *Zvezde nad Triglavom* (izšla 1940 in 1946), pri kateri je bil sodelavec pri prevajanju v češčino Josef Hora (1891–1945) in vrsta drugih čeških pesnikov. Oton Berkopec je misel prijatelja Josefa Hore o vlogi poezije, s katero »si sorodni narodi podajajo roke in spoznavajo v njej svojo bližino«, želel podaljšati v današnji čas. Ne nazadnje nam antologija *Nove zvezde nad Triglavom* s svojim večpomenskim naslovom potrjuje upanje v nadaljnje zblíževanje obeh narodov, ki je ponavadi stik ustvarjalnih posameznikov. Na kulturni meji dveh narodov razdalja med individualnim in splošnim obstane v eni točki, ko se posameznik izenāči s celim narodom.

Dr. Otonu Berkopcu želimo ob njegovem osemdesetem rojstnem dnevu vse dobro in lepo in izrekamo resnico, da je znal plodno živeti in bogatiti tudi druge.

Albinca Lipovec
Filozofska fakulteta v Ljubljani

OB ŽIVLJENJSKEM JUBILEJU BRANKA BERČIČA

Dne 12. januarja je literarni zgodovinar in bibliotekarski strokovnjak dr. Branko Berčič praznoval svoj šestdeseti rojstni dan. »Večni popotnik« med Škofjo Loko in Ljubljano – v Škofji Loki živi že več kot pol stoletja (rojen pa je bil v Šmalčji vasi pri Šentjernej) – se je po svojem univerzitetnem študiju (končal je slavistiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani) posvetil tako literarni zgodovini kot bibliotekarstvu. Leta 1951 se je zaposlil kot bibliotekar v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice; v raziskovalno in bibliotekarsko delo sta ga uvajala tedanji ravnatelj NUK dr. Mirko Rupel in vodja rokopisnega oddelka Alfonz Gspan (od zadnjega je prevzel vodenje tega oddelka). Pozneje se je za nekaj let iztrgal iz strokovnega dela in opravljal dolžnosti pomočnika sekretarja in podsekretarja v republiškem sekretariatu za prosveto in kulturo. Potem pa se je vrnil v NUK, vodil strokovno-raziskovalni center, postal pomočnik ravnatelja in 1976 ravnatelj. Bolezen na očeh ga je (1980) prisilila, da je opustil ravnateljstvo in se čez nekaj časa kot izredni profesor na Pedagoški akademiji v Ljubljani posvetil vzgoji mladega knjižničarskega rodu. Hkrati se je z vso vnemo lotil koncepta knjižničarskega izobraževanja na visoki stopnji in lahko si samo želimo, da bi se ti načrti uresničili.

Tisti, ki poznamo Branka Berčiča, dobro vemo, s kakšno zgledno vestnostjo, zagnanostjo, ljubeznijo do dela, plemenitim občutkom za sodelavce, strokovno natančnostjo in visoko zavestjo je opravljal sleherni naloženo mu družbeno dolžnost in za sabo puščal sledove, ki so bili za posamezno dejavnost in splošno družbeno korist več kot pomembni.

Že na začetku svoje strokovno-poklicne poti se je odločil za dve usmeritvi: literarno zgodovino in bibliotekarstvo, med obema je ostal razpet prav do današnjih dni. V posameznih življenjskih obdobjih je prevladala zdaj ena, zdaj druga dejavnost, v novejšem času pa se je temu izraziteje pridružil še pedagoško delo (čeprav se je s tem ukvarjal tudi že prej). Berčičevo literarnozgodovinsko raziskovanje in proučevanje je osredotočeno na dve področji: na protestantsko slovstvo in na književnost 19. stoletja. Bil je eden izmed tistih, ki so si prizadevali, da bi bilo naše vedenje o protestantskih tiskih čim popolnejše in da bi odgovoril na nekatera še ne dovolj pojasnjena vprašanja iz začetne dobe slovenske knjižne produkcije. Na drugi strani pa se je vedno trudil, da bi bila protestantika kar najbolj dostopna čim večjemu krogu slovenskih bralcev-ljubiteljev in strokovnjakov. Jubilantovo prizadevanje na tem področju je našlo svoj odsev v razpravah o protestantskem slovstvu, med katere sodijo tudi mnoge spremne besede v vrsti faksimiliranih izdaj slovenskih protestantskih piscev (Trubarja, Dalmatina, Bohoriča; precej jih je izšlo v zbirki Monumenta litterarum Slovenicarum, ki ji je bil sourednik od leta 1966). Najžlahtnejši sad raziskovanja protestantskega slovstva pa je bila obsežna in izčrpna bibliografija slovenskih protestantskih knjig v 16. stoletju, ki je izšla v münchenskem zborniku *Abhandlungen über die slowenische Reformation* z naslovom *Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts* (1968). Ni dvoma, da je s tem prispeval eno temeljnih del o protestantskem slovstvu, brez katerega ni mogoče proučevati slovenske slovstvene preteklosti.

Ob protestantskem slovstvu se je dr. Berčič ukvarjal tudi z drugo polovico 19. stoletja in napisal vrsto sestavkov o Kersniku, Levstiku, Aškercu, Jurčiču idr., zlasti pa je veliko svojih moči namenil raziskovanju življenja in dela Ivana Tavčarja. Poleg vrste člankov o njem (največ jih je objavil v Loških razgledih, ki jih je dolga leta tudi urejal) je napisal o Tavčarju disertacijo in jo objavil leta 1971 z naslovom *Mladost Ivana Tavčarja*. Za podlago si je izbral biografsko metodo in pri tem literarnozgodovinskem proučevanju izpričal nagnjenje k natančnosti, sistematičnosti in zgolj na dejstvih temelječemu sklepanju. Poleg omenjenega moramo opozoriti še na spremno študijo k izdaji Jurčičevega *Desetega brata* v zbirki Iz slovenske kulturne zakladnice, na mnoge članke o slovenskih literarnih

ustvarjalcih 19. in 20. stol. v Enciklopediji Leksikografskega zavoda, na vrsto poljudnih sestavkov o najrazličnejših literarnih osebnostih in seveda na ocene in poročila o literarnih delih.

Dr. Branka Berčiča kot bibliotekarja so v prvi vrsti zanimale splošne osnove bibliotekarstva: razvoj knjige in knjižnic ter tiskarstva in knjigarstva, organizacija knjižničarstva kot družbene dejavnosti, organiziranost in delovanje knjižnica, zaščita in nega knjižničnega gradiva. Sadovi tako iz začetnega kot iz poznejšega obdobja so številni, naj npr. omenimo: obsežno monografijo *Tiskarstvo na Slovenskem* (1968), v kateri je prikazal tiskarstvo pri nas od začetkov do najnovejših časov, nadalje pet zvezkov *Kataloga rokopisov NUK* (1975–1980; prvi trije so njegovo delo, zadnja dva sta nastajala pod njegovim mentorstvom), sem sodijo tudi njegovi prispevki v katalogih ob znamenitih razstavah NUK: Tiski od 15. do konca 18. stoletja, Zakladi NUK, 16. stoletje – burno obdobje slovenske prebuje itd. Vsega ni mogoče naštet, saj njegova bibliografija s tega področja obsega nad sto enot.

Gotovo je zanimivo, da obdobje, ko je bil Berčič v upravni službi, za slovensko knjižničarstvo ni vrzel, marveč čas, ko si je z njegovim sodelovanjem pridobilo zakonske in programske temelje. Konceptijo sodobnega razvoja slovenskega knjižničarstva je tedaj (1977) obravnavala in potrdila slovenska skupščina, sledila sta zakon o obveznem oddajanju tiskov in zakon o knjižničarstvu. Po vrnitvi v NUK je zasnoval strokovno-raziskovalni center, ki ga je nekaj časa vodil. Ko pa je bil na čelu NUK, je intenzivno raziskal uspehe in pomanjkljivosti slovenske nacionalne in ji v programskem članku *Razvoj slovenske nacionalne knjižnice* (1978) začrtal nadaljnjo pot, usklajeno s sodobnimi mednarodnimi tokovi in domačimi potrebami ter možnostmi. Tej svoji viziji je začel graditi temelje z dvema aktoma, in sicer s samoupravnim sporazumom o oblikovanju, vrednotenju in izvedbi programa NUK za obdobje 1978/85 in z elaboratom o prostorski problematiki knjižnice. Ob vsem tem pa je urejal knjižničarsko strokovno glasilo Knjižnica, zasnoval in urejal Zbornik NUK, nekajkrat prevzel predsedstvo Društva bibliotekarjev Slovenije, vmes predsednikoval Zvezi društev bibliotekarjev Jugoslavije, nekaj časa vodil Skupnost jugoslovanskih nacionalnih knjižnic itd., da omenimo samo najzahtevnejše dolžnosti.

Če se ob življenjskem jubileju dr. Branka Berčiča ozremo na njegovo delo v celoti, vidimo, da je njegov prispevek na literarnozgodovinskem in bibliotekarskem področju raznovrsten, tehten in pomemben. Kot strokovnjak na enem in drugem področju ima vrline, ki so mu omogočile, da je uspešno reševal zastavljene naloge, kot človek pa je v svojem delovnem okolju vedno izžareval prijetno tovariško toplino in s svojim optimizmom spodbujal sodelavce in kolege ter jim vlival zaupanje, potrebno za uspešno delo. Takšen je vedno tudi pri pedagoškem delu, ki ga opravlja vestno, strokovno kvalitetno in s posebnim navdušenjem, ki ugodno vpliva na mladi rod.

Ob jubileju dr. Berčiču želimo še na mnoga leta in veliko ustvarjalnih moči.

Gregor Kocijan in Maks Veselko
Pedagoška akademija v Ljubljani

O SLOVENSKEM GLAGOLSKEM NAČINU

Toporišič obravnava v Slovenski slovnici 1976 [= SS76], str. 427–8, tako imenovano HIERARHIZACIJO POMENSKE PODSTAVE. Za uvod pravi: »Pomensko podstavo povedi v upovedenju oblikujemo tudi tako, da od glagolskega dejanja prizadeto v stavčni strukturi spravimo bolj v ospredje, vršilca dejanja pa odrinemo na stransko mesto skladijske strukture.« Načini hierarhizacije da so: 1. s trpno obliko, 2. s splošnim vršilcem dejanja, 3. z obliko ali besedo za stanje; ¹ itd. Še obširnejša obravnava hierarhizacije je v Toporišičevi Novi slovenski skladnji 1982 [= NSS82], str. 242–50.

I

Predlagam, da prenesemo iz oblikoslovja v poglavje o hierarhizaciji (v podaljšek točke 1 iz prejšnjega odstavka) vse o pojmu GLAGOLSKI NAČIN in torej obravnavamo trpnik (to povsem skladijsko zadevo) predvsem kot enega izmed načinov hierarhizacije.

Dobra posledica te spremembe bi bila, da bi bil pojem GLAGOLSKI NAČIN izpeljan iz HIERARHIZACIJE kot nadrejenega pojma. V oblikoslovju glagola ni izpeljave glagolskega načina iz nečesa nadrejenega. Dalje je v oblikoslovju glagola glagolski način opredeljen s skladijskimi sredstvi, kar je tam nenavadno, v poglavju o hierarhizaciji pa se veda pričakovano.

Drugo vprašanje je, ali je treba v oblikoslovju glagola obravnavati zloženo spregatev za trpnik (npr. *tepen sem*).² Ta spregatev se vede kot zložena glagolska časa, tj. vedenje zloženih oblik ni v celoti napovedljivo iz vedenja njihovih sestavnih delov, če gledamo na stvar na naslednji način. Medtem ko se npr. pri izrazih za stanje kot *proga je porušena* glagolski vid ravna po pomožniku *biti*, in je torej nedovršni (tako SS76, 288), se npr. v (zloženem) pretekliku glagolski vid, kot je znano, ne ravna po osebni glagolski obliki: *šel je* je dovršno, *hodil je* nedovršno, osebna glagolska oblika pa je v obeh primerih isti je. Nekaj podobnega opažamo v zloženi spregatvi za trpnik:

preteklik	<i>Micka je bila ustavljena</i>	<i>Micka je bila ustavljena</i>
prihodnjik	<i>Micka bo ustavljena</i>	<i>Micka bo ustavljena</i>
sedanjik	<i>Micka je ustavljena</i>	<i>Micka je ustavljena</i>

Tu se mi zdi stavek s sedanjikom in deležnikom dovršnega glagola (*Micka je ustavljena*) prav tako neprimeren za izražanje prave sedanosti kot *napišem* namesto *pišem*, kajti stavek bi moral pomeniti »Micko ustavljajo«, pa tega očitno ne pomeni. Drugače je npr. v čestavku: *če bi bila Micka (zdaj) ustavljena* lahko pomeni »če bi Micko (zdaj) ustavili«. Dalje morem reči *Micka je začela/nehala biti ustavljena* s pomenom »Micko so začeli/nehali ustavljati«. *Micka je začela/nehala biti ustavljena* pa mi pomeni samo stanje (»Za Micko se je začelo/nehalo stanje ustavljenosti«). Torej je *biti ustavljen* dovršno, *biti ustavljan* pa nedovršno, kar pomeni, da se glagolski vid ravna po deležniku, ne po pomožniku. To

¹ Izraz STANJE pomeni v tem članku samo 'stanje, ki je izid preteklega dejanja'.

² V preglednici zloženih oblik za trpnik (SS76, 324; preglednica izpopolnjena v SS84) je omenjen tudi trpnik na se, npr. *tiska se*. Ta trpnik nima zloženih oblik, če se besedica *se* šteje za prosti moršem (SS76, 284; NSS82, 340: popona). Oblike kot *tiska se* so navedene samo v tretji osebi ednine, v resnici so možne vse osebe vseh števil (prim. NSS82, 409). Zgleda: (kolegici:) *Breda, iščeš se po celi fakulteti*, (prva slovenska knjiga:) *tiskala sem se v težavnih razmerah*. Omenjen pa je velelnik *tiskaj se*.

je možna delna utemeljitev predloga, da štejemo *biti* + trpni deležnik za posebno zloženo spregatve. Ta delna utemeljitev pa ne velja, če izvajamo trpniške zgradbe iz ustreznih tvorniških s pretvorbo: v takem primeru namreč nastanejo opisane vidsko pogojene razmere v trpniških zgradbah, ker so pač take razmere že v osnovnejših tvorniških zgradbah in se pri pretvorbi ne zgodi nič, kar bi vidske razmere spremenilo. SS76, 296 navaja delni opis take pretvorbe,³ vendar ni jasno, ali se trdi, da so tvorniške zgradbe osnovnejše. Če se, smo ob edino delno utemeljitev zložene zgradbe za trpnik – kar seveda ne bi bilo prav nič hudega, če naj se trpnik tako ali tako obravnava v skladnji. – Pravkar opisana možna utemeljitev zložene spregatve za trpnik ima za podlago zgoraj mimogrede že omenjeno misel iz SS76, 288, da je pomožniški *biti* nedovršnega vida. To misel bi bilo treba zaradi njene ključnosti utemeljiti, vendar mi ni uspelo najti nobene možne delne utemeljitve. Zdi se mi najmanj enako verjetno, da je pomožniški *biti* brez vida. Tedaj bi vidske razmere pri trpniku z *biti* sledile kar iz lastnosti trpnega deležnika, torej ne bi podpirale zložene spregatve za trpnik. Podobno v zloženih časih odloča vid opisnega deležnika. Deležnik stanja pa je tako in tako pridevnik (SS76, 152), torej je pri njem nedovršni vid pričakovan ne glede na to, ali je po izvoru od dovršnega ali od nedovršnega glagola. (O zabrisanosti prvotnih vidskih razmer pri deležniku stanja glej SS76, 341.) Trpni deležnik in deležnik stanja se skratka ne vedeta enako glede glagolskega vida: trpni deležnik je dovršni ali nedovršni, deležnik stanja je samo nedovršni.

II

SS76, 295 vidi v glagolskem načinu »pojem za razmerje med osebkom in (iz)vršilec glagolskega dejanja«. V nadaljevanju omenjenega besedila je glagolski način zožen na obravnavo tvornika in trpnika, ne da bi ta zožitev kako sledila iz navedene opredelitve. Tako zožena opredelitev tudi ni v skladu s teorijo o označenosti. Le-ta šteje kot znano trpnik za označenega nasproti tvorniku. Na podlagi tega bi pričakovali, da bo iz opredelitve glagolskega načina sledila predvsem pozitivna podopredelitev trpnika, tvornik pa bi zajel 'ostalo'. Kot stoji stvari zdaj, je pozitivno opredeljen tvornik (namreč kot zgradba, v kateri je osebek hkrati (iz)vršilec glagolskega dejanja).⁴ Če bi bila to v slovenski slovnici edina možnost, bi zavračala občejezikoslovno teorijo o označenosti v nekem njenem delu, ki doslej ni bil sporen. Vendar v hierarhizacijo prenesena obravnava nudi primerno, v SS76 že nakazano rešitev: trpnik se da opredeliti kot zadevajoč razmerje med osebkom in od glagolskega dejanja prizadetim, tvornik pa je tedaj netrpnik. Tako je trpnik skladenjsko boljše zamejen kot tvornik, v skladu s teorijo o označenosti; ta napoveduje tudi, da je raba tvornika veliko pogostnejša kot raba trpnika; in res je tako (SS76, 296).

III

Stik, ki ga je SS76 vzpostavila med glagolskim načinom in hierarhizacijo, nudi po mojem mnenju možnost za povezavo glagolskega načina z vezljivostjo. Tu dodajam malo natančnejši prikaz tako pojmovane povezave.

Govorili bomo predvsem o glagolih, katerih osnovna vezljivost je taka, da izkazujejo udeležence vršilec (glagolskega dejanja), prizadeto (od glagolskega dejanja) in sredstvo. Ka-

³ Tri nepopolnosti opisa pretvorbe:

1. Ni povedano, kateri tvorniki se lahko pretvorijo v trpnike (je pa posredno omenjeno, da morajo pretvorljivi tvorniki vsebovati predmet; natančneje bi bilo: predmet v tožilniku, kot je to navedeno na str. 291).

2. Posredno se trdi, da se osebek tvornega stavka lahko pretvori v predložno zvezo z od tudi v trpniku z besedico se. Primer **pes se boža od Janeza*.

3. Niso omenjeni »vloženi« trpniki in kako ravnati med pretvorbo z njimi. Prim. *pes se ji pusti božati, pusti ga biti pregledanega*.

⁴ Nadaljnji odstavki prav tam kažejo, da je treba omenjenemu udeležencu kot alternativni dodati še nosilca stanja in nosilca poteka; še več možnosti je naštetih na str. 475; tvornik namreč ne zajema samo tvornikov, ki so pretvorljivi in trpnike.

dar je to troje vsebovano tudi v pomenski podstavi stavka in se v globinski zgradbi ubesedi ter dobi v globinski zgradbi stavčnočlensko vlogo,⁵ nastane površinska zgradba kot v zgledu *Janez premika žoga s palico*. Če se vršilec v globinski zgradbi ubesedi s slovarsko enoto se (naslonka), dobimo *žogo se premika s palico* (zaradi pomena prim. *žoga se da premikati s palico*). Če slovarska enota se vršilca v globinski zgradbi ZAMENJA, tako da v globinski zgradbi poslej ni vršilca, dobimo (po dodelitvi stavčnočlenskih vlog) *žoga se premika s palico* (prim. *žoga se da premikati s palico*).⁶ Če se v globinski zgradbi ne ubesedi vršilec pomenske podstave, dobimo *premika s palico*, preteklik *premikalo je s palico*.⁷ Če se v globinski zgradbi ne ubesedi prizadeto pomenske podstave, dobimo *Janez premika s palico*. Če se v globinski zgradbi pojavi se kot vršilec ali kot njegova zamenjava brez udeleženske vloge, prizadeto pa se ne ubesedi, dobimo *premika se s palico* (preteklik *premikalo se je s palico*), prim. *da se premikati s palico (dalo se je premikati s palico)*. Če se v globinski zgradbi ne ubesedi udeleženec sredstvo, dobimo že omenjene zgled brez *s palico*.

Sistematično obstaja poleg slovarske enote glagola s tako osnovno vezljivostno zgradbo druga slovarska enota, ki se od prve razlikuje v tem, da je vršilec zamenjan z besedico se (ki se ne vede kot udeleženec), udeleženec sredstvo se izbrši, ostane pa udeleženec prizadeto in kot besedno gradivo osnovni glagol. Če vsebuje pomenska podstava stavka od naštetih udeležencev samo prizadeto, se sme osnovni glagol + se prenesti iz slovarja v globinsko zgradbo. Ta globinska zgradba se po dodelitvi stavčnočlenskih vlog uresniči površinsko kot v zgledu *žoga se premika (sama od sebe)*, torej kot srednjiška zgradba. Če se prizadeto pomenske podstave v globinski zgradbi ne ubesedi, dobimo *premika se (samo od sebe)*, preteklik *premikalo se je (samo od sebe)*, spet kot srednjiško zgradbo. Prim. tudi *žoga se more premikati sama od sebe* (**žoga se more premikati samo od sebe*, **žoga se da premikati sama od sebe*, **žogo se da premikati samo od sebe*).

Poglejmo kratko še stavka *Micka tone* (srednjiški pomen) in *Micka se utaplja* (srednjiški in trpni pomen)! V slovarju sta slovarski enoti *utapljati* (z udeleženci vršilec, prizadeto in sredstvo) in *toniti* (z udeležencem nosilec poteka, a brez udeležencev prizadeto in sredstvo). Nosilec poteka se vede glede se kot vršilec glagolskega dejanja. Če se nosilec poteka v globinski zgradbi ubesedi (ali nadomesti) s slovarsko enoto se, glagol pa je *toniti*, dobimo *tone se*, preteklik *tonilo se je*.

Kot vidimo, se del tu obravnavanih zadev rešuje v slovarju, del pa v skladnji (v pomenski podstavi in v globinski zgradbi). Kolikor gre pri tem za pravila, pričakujemo, da imajo izjeme tista, ki delujejo v slovarju, skladenjska pa ne. To je izkustveno preverljiva napoved. Kolikor vidim, jo dejstva potrjujejo. Zgled. Trpniški stavek *žoga/žogo se premika* dobi se v globinski zgradbi, torej je to skladenjska pravilnost. Srednjiški *žoga se premika* dobi se v slovarju. V skladu z našo napovedjo pričakujemo, da mogoče obstajajo srednjiški pri-

⁵ Stavčnočlenske vloge podeljujejo udeležencem pravila, ki so najbrž v glavnem samodejna, niso pa v ničemer posebnost trpnika, in ki se ozirajo na to, ali so udeleženci tudi ubesedeni, samo toliko, kolikor se pri ubeseditvi izjemoma spremeni tudi kak udeleženec (prim. o besedici se v nadaljevanju članka). Kadar je v pomenski podstavi vršilec, postane ta osebek. Kadar v pomenski podstavi ni vršilca, je pa udeleženec prizadeto, postane ta osebek. To sta najobičajnejši možnosti. Premore pa pomenska podstava tudi manj običajne možnosti. Nekateri udeleženci (npr. izvor, uživalec) načeloma ne morejo postati osebek. To problematiko bi bilo treba obdelati natančneje. V shematičnih prikazih izpeljav tu spodaj postavljam udeleženca, ki ima postati osebek, med udeleženci najbolj na levo.

⁶ Da sta *žoga se premika* in *žogo se premika* v tem prikazu ozko povezana, je njegova dobra stran. – Oblika *žogo se* je tudi v površinski zgradbi označena kot prizadeto (s tožilniškim sklonilom; to naslovniku lajša razkrivanje sporočila), imenovalnik *žoga* ni tako označen (kar za naslovnika ni ugodno).

⁷ Če noben udeleženec ne postane osebek stavka ali če ostane v globinski zgradbi neubeseden udeleženec, ki postane ob dodeljevanju stavčnočlenskih vlog osebek stavka, nastane brezosebna zgradba. Npr. *kapnilo mi je* (proti *kaplja mi je kapnila*).

meri obravnavane vrste brez se, trpniških primerov obravnavane vrste brez se pa da ni. Zgleda za srednjiški stavek, v katerem je se pričakovano, v resnici pa ni obvezen: *vlak (se) je iztiril*, prim. *X je iztiril vlak* (glagol *iztiriti (se)* je omenjen v SS76, 294), *naša umetna proza (se) začena* z *Martinom Krpanom* (SS76, 295), prim. *X začena našo umetno prozo* z *Martinom Krpanom*. – Možno pa je, da imata neprehodna *iztiriti*, *začenjati* neodvisni glagolski gesli z udeležencem nosilec poteka (brez udeleženca prizadeto). – Nadaljnje slovarske zadeve, pri katerih pričakujemo izjeme, so slovarski zapisi trpnih deležnikov. Gre za to, ali se take slovarske enote sploh tvorijo, odkloni od pričakovanega pa so tudi glede njihove vezljivosti. Ne pričakujemo pa izjem npr. pri dodeljevanju stavčnočlenskih vlog in pri dodeljevanju sklonov jedrom samostalniških zvez.

Sistematično obstaja poleg slovarske enote glagola z osnovno vezljivostno zgradbo druga slovarska enota, ki se od prve razlikuje v tem, da je vršilec zamujen za udeležencem izvor, medtem ko prizadeto in sredstvo ostaneta, besedno gradivo enote pa je trpni deležnik osnovnega glagola. Trpni deležnik dobi torej v slovarju samostojno geslo, ki ima svojo vezljivost (delno pridevniško, med drugim kot v zgledih *narodi so zatirani* in *zatirani narodi*, delno preneseno od ustreznega glagola, namreč udeleženca prizadeto in sredstvo; udeleženec izvor se najde tako pri glagolih kot pri pridevnih); oblikoslovno poteka poveza z ustreznim osnovnim glagolom s pravili; le-ta z ene strani določijo, ali ima osnovni glagol ob sebi trpni deležnik, z druge strani pa trpnemu deležniku podelijo fonemsko podobo. Kadar vsebuje pomenska podstava od udeležencev prizadeto, sredstvo in izvor, izpolnjuje globinska zgradba pogoje, da se v njej ubesedi tak trpni deležnik. Globinska zgradba se uresniči površinsko kot v zgledu *žoga je premikana od Janeza s palico*. Če se v globinski zgradbi ne ubesedi prizadeto pomenske podstave, dobimo *premikano je od Janeza s palico*. Če se v globinski zgradbi ne ubesedi izvor, dobimo *žoga je premikana s palico*. Če se v globinski zgradbi ne ubesedita niti prizadeto niti izvor, dobimo *premikano je s palico*. Če se v globinski zgradbi ne ubesedi sredstvo, dobimo že našete zglede brez *s palico*.

Zgledi izpeljav shematično:

Slovarska enota: <i>premikati</i> vršilec, prizadeto, sredstvo				
Pomenska podstava:	vršilec	povedje	prizadeto	sredstvo
Ubeseditev:	Janez	premikati	žoga	palica
Stavčni členi:	osebek	povedek	predmet	prislovno dol.
Površinska zgr.: <i>Janez premika žogo s palico</i>				

Slovarska enota: <i>premikati</i> vršilec, prizadeto, sredstvo				
Pomenska podstava:	vršilec	povedje	prizadeto	sredstvo
Ubeseditev:	se	premikati	žoga	palica
Stavčni členi:	osebek	povedek	predmet	prislovno dol.
Površinska zgr.: <i>žoga se premika s palico</i> (trpni pomen)				

Slovarska enota: <i>premikati</i> vršilec, prizadeto, sredstvo				
Pomenska podstava:	vršilec	povedje	prizadeto	sredstvo
Ubeseditev:	se	premikati	žoga	palica
Stavčni členi:	–	povedek	osebek	prislovno dol.
Površinska zgr.: <i>žoga se premika s palico</i> (trpni pomen)				

Slovarska enota: <i>premikati se</i> prizadeto				
Pomenska podstava:	povedje	prizadeto		
Ubeseditev:	premikati se	žoga		
Stavčni členi:	povedek	osebek		
Površinska zgr.: <i>žoga se premika</i> (srednjiški pomen)				

Slovarska enota:	<i>premikán</i>	prizadeto,	sredstvo,	izvor
Pomenska podstava:	povedje	prizadeto	sredstvo	izvor
Ubeseiditev:	premikán	žoga	palica	Janez
Stavčni členi:	povedek	osebek	prislovno dol.	prislovno dol.
Površinska zgr.:	<i>žoga je premikana s palico od Janeza</i>			

Redko v knjižnem, dokaj pogosto v neknjižnem jeziku nahajamo poleg *pomagalo se mi je s knjigo* tudi *pomagano mi je bilo s knjigo*, kjer glagolu *pomagati* (*nekomu z nečim*) manjka udeleženeц prizadeto, sicer značilen za trpnik. Stavka ne zahtevata nobenih prijemov mimo tu zgoraj popisanih. Shematični prikaz izpeljav:

Slovarska enota:	<i>pomagati</i>	vršilec,	uživalec,	sredstvo
Pomenska podstava:	vršilec	povedje	uživalec	sredstvo
Ubeseiditev:	Janez	pomagati	Micka	knjiga
Stavčni členi:	osebek	povedek	nepremi pred.	prislovno dol.
Površinska zgr.:	<i>Janez je pomagal Micki s knjigo</i>			

Slovarska enota:	<i>pomagati</i>	vršilec,	uživalec,	sredstvo
Pomenska podstava:	vršilec	povedje	uživalec	sredstvo
Ubeseiditev:	se	pomagati	Micka	knjiga
Stavčni členi:	-	povedek	nepremi pred.	prislovno dol.
Površinska zgr.:	<i>Micki se je pomagalo s knjigo</i>			

Slovarska enota:	<i>pomagan</i>	uživalec,	sredstvo,	izvor
Pomenska podstava:	povedje	uživalec	sredstvo	izvor
Ubeseiditev:	pomagan	Micka	knjiga	Janez
Stavčni členi:	povedek	nepremi pred.	prislovno dol.	prislovno dol.
Površinska zgr.:	<i>Micki je bilo pomagano od Janeza s knjigo</i>			

Drugi zgledi iste vrste: *streljano je bilo po sovražniku, za sovražnikom, poizvedovano je bilo po tatu, pridobljeno je bilo na času, v zadevi je bilo odločeno takoj, o stvari je bilo molčano, glasovano, žrebano, pesnjeno, filozofirano, meditirano, preiščevano, na gumb je bilo pritisnjeno ob šestih, na to je bilo pozabljeno, glede računa je bilo dogovorjeno, med partnerji je bilo posredovano*. Videti je, da je ta malce nenavadni trpnik možen predvsem pri glagolih, ki poznajo tudi vezavo z udeležencem prizadeto, prim. *streljati sovražnike, pridobiti čas, odločiti zadevo, pesniti pesmi, preiščevati besede, pritisniti gumb, pozabiti stvar, posredovati sporočilo*.

Vse bistveno se torej zgodi v slovarju (tam se sistematično določa/spreminja vezljivost), v pomenski podstavi (tam se odloča, katere slovarske enote so vstavljive) ter v globinski zgradbi (tam se povedje in udeleženci ubesedijo s slovarskimi enotami, nato pa se jim dodelijo stavčnočlenske vloge). Trpniška pretvorba je v tem sistemu nepotrebna, in to je pravzaprav zaželen izid, saj trpniška pretvorba še ni izrečena dovolj natančno in dvomim, da bi jo uspelo izreči zadovoljivo v prihodnosti (tudi za druge jezike ni uspelo).

Obstoj rešitve, prikazane v pričujočem članku, bi morda seveda treba napraviti verjetnega s čim več in čim boljšimi delnimi utemeljitvami.

Janez Orešnik

Filozofska fakulteta v Ljubljani

* Da sta žoga se premika in žogo se premika v tem prikazu ozko povezani, je tudi v površinski zgradbi označena kot prizadeto (slovarski izpeljavi: *žoga se premika*), imenovalec žoga ni tako označen (kar za naslovnike ni ugodno).
 * Če noben udeleženeц ne postane osebek stavke ali če ostane vlogovalec, zgrada ostane obdeljevanju stavčnočlenskih vlog osebek (npr. *žoga se premika*).

NI UČENIKA, KI JEZIK BI ZNAL SLOVENSKI, KOT MI GLAGOLATI

(Vprašanje verza, junaka in pripovedi v Kurnikovem *Kralju Rastislavu*)

1. *Uvodna pojasnila in omejitve.* Kurnikovo verzno besedilo *Kralj Rastislav* je z urednikovo opombo: »Hvala za lepo pesem, s katero ste spodobno počastili Slovenov za Bogam nar večiga dobrotnika, sv. Cirila aposteljna«, izšlo v treh nadaljevanjih v devetem letniku *Zgodnje danice* leta 1856 (št. 14, str. 61–62, št. 15, str. 65–66, št. 16, str. 69). Ob petindvajseti obletnici Družbe sv. Cirila in Metoda ga je leta 1910 v posebni knjižici in z razširjenim naslovom *Kralj Rastislav in sv. Ciril* izdal pesnikov sin Fortunat in ponatis »daroval« družbi za jubilej.

Jeranova zvrstna oznaka Kurnikovega besedila kot *pesmi* (ki jo je neposredno prevzel nepodpisani pisec uvoda v knjižno izdajo), eksplicitno poimenovanje v naslovu ne omenjenega osrednjega junaka v njegovi uredniški notici (z njim je po vsej verjetnosti povezana sprememba naslova v ponatisu) in podlistkarska segmentacija pripovedi (kakršna je bila tiste čase v revijalnih objavah daljših izvirnih in prevedenih verznih pripovedi običajna: v nadaljevanjih je npr. istega leta izšel v *Novicah* Valjavčev prevod Mickiewiczzeve kaside *Farys*) odpirajo pred današnjim bralcem tale vprašanja:

- 1° verzno-kitična organizacija besedila in vprašanje njegove zvrstne pripadnosti;
- 2° junak: alegorija ali zgodovinska osebnost;
- 3° pripoved ali kontrastiranje ideoloških govoric ter vprašanje pripovedovalčevega nazora.

2. *Spevnost verza – pesemskost besedila.* Kurnik, ki mu je v lirski in stanovski pesmi najbolj prijala ljudska alpska poskočnica, je tudi za »zgodovinsko« snov izbral amfibraški verz: enajstzložne verze, ki po dolžini in notranji delitvi ustrezajo dvostišju alpske poskočnice (so namreč izrazito dvodelni: delež mej med besednimi enotami je po šestem zlogu nekoliko višji od 95 %, mej med naglasnimi enotami je nekaj več kot 85 %, med stavki skoraj 13 % in skoraj odstotek med povedmi; glej preglednico 1), je združil z deveterci v desetvrstičnice z naslednjo razporeditvijo verznih vzorcev in rim:

Zaporedni verz	Verzni vzorec	Rima
1.	amfibraški enajsterec	A
2.	amfibraški deveterec	b
3.	amfibraški enajsterec	A
4.	amfibraški deveterec	b
5.	amfibraški enajsterec	C
6.	amfibraški enajsterec	C
7.	amfibraški deveterec	e
8.	amfibraški enajsterec	F
9.	amfibraški enajsterec	F
10.	amfibraški deveterec	e

Ker se v Kurnikovem verzju po pravilu o trizložnih slovenskih merilih metrično krepki položaj le redko raznaglašuje (glej preglednico 1), si v tako oblikovani kitiči sledijo štiri- in trinaglasni verzi, kar poskočnosti osnovnega verznege izrazila dodaja baladičnost, kakršno je s prepletom tri- in štirinaglasnih akcentskih verzov uvedel v slovensko prevodno verzno pripoved leta 1821 Urban Jarnik s prepesnitvijo Schillerjeve balade *Knez Habsburški*.

Raznoizglasnost verzov, pa naj oblikujejo še tako umetelno kitično kompozicijo (s kakršno imamo, na primer, opraviti v Prešernovi *Zdravici* ali *Pod oknom*), in zaporedje raznostopičnih verzov, pa naj bo arhitektonsko še tako premišljeno (kot na primer v Prešernovem programskem besedilu *Pevcu*), sta po delitvi, ki jo je uzakonila Prešernova pesniška knjiga in je bila veljavna v pesniški in poetološki zavesti slovenskih realistov devetnajstega stoletja, lastnosti *pesmi* in ne *poezije*, ne glede na to, kako dolgo je besedilo, ki ju aktualizira, kakšne snovi se loteva in do kakšnih spoznanj prihaja.

Jeranova zvrstna oznaka Kurnikovega besedila potemtakem upošteva verzno-kitično organizacijo pesniškega sporočila: rečeno je že bilo, kakšna književna dejstva iz izročila taka in ne drugačna organizacija priziva in kakšen je bil splošen modalni (pesniški) pomen izrazil v trenutku, ko je Kurnik segel po njih, zdaj pa je čas spregovoriti, kako besedilo uresničuje izbrani verzni in kitični vzorec.

2.1. *Metrum in beseda*. S Kumerdejevo metriko iz leta 1791 se je v zavesti slovenskega pesnika in bralca utrdilo pravilo o metrični ambivalentnosti enozložnic: če v enoumno ubesedeni najožji sosesčini uresničuje metrično šibki položaj naglašena enozložnica, metrično krepkega pa nenaglašena, verz ne zveni niti nemetrično niti nepravilno; tudi v Kurnikovem besedilu zapletajo enozložnice enoumno ubesedovanje metričnega vzorca. Ker imamo opraviti s trizložnim merilom, je po pričakovanju pogostejše donaglaševanje metrično šibkih položajev:

- (1) *Kralj Rastislav hrabri, moravski vladar*
god zmage slovesno obhaja;
da višjemu bitju *gre* slava in dar,
pobožna ga misel navdaja. (I, 1–4)
- (2) *To vse dopolniti čez mojo gre moč,*
sobranil *jaz* upam na vašo pomoč,
zljajšujte mi vladne težave. (VI, 8–10)
- (3) *Vsi drugi stanovi kmetijstva so sad,*
brez njega na b'lo bi ostati;
brez njega človeška *gre* družba v razpad. (X, 1–3)
- (4) *Zdaj, dragi vladar, če resnico želiš,*
to v tvoji je moči, *ti* lahko storiš,
da ljudstvo bo vero sprejelo. (XXVIII, 8–10)
- (5) *Gospodu gre* čast in zahvala,
On sam je mogočen, *On* zmagati da,
po njem je *vsa* zemlja nastala. (XXXI, 2–4)

Enako besedno gradivo – nenaglašene enozložnice – izkorišča sicer redko raznaglaševanje metrično krepkih jedrnih položajev v obeh verznihi vzorcihi:

- (6) duhovnike *in* modrijane (XXIV, 2)
če upa, naj se opraviči (XV, 10)
nikoli je ne opustimo (VIII, 10)

s prošnjami naj *bi tako* milosten bil (XXII, 3)
si mar tak hudoben, al' *pa* si priprost (XVIII, 9)
in krepkega izglasa v amfibraškem enajstercu:

- (7) veliko rohnelo narodov je že (XII, 1)
kar šega narodov iztočnih je še (XIII, 1).

Edina izjema je verz:

- (8) poslance severoslovanske (XXII, 2)

V njem je predvideno enonaglasno branje zloženke.

Kurnika še ni obvezovala Stritarjeva prepoved apostrofa, ker je – glede na prvo objavo besedila – vsaj dvajset let mlajša, zato je lahko segel po domači, vokalno reducirani besedi, da je dosledno uresničil amfibraški verz:

- (9) Mogočni moravski kralj, jaz sem Slovan,
resnico 'z nebes oznajujem
najvišjega sluga, *Ciril imen'van* (XIX, 1–3).

Vokalno redukcijo narečnega tipa mestoma spremlja neujemanje prilastka z odnosnico:

- (10) Zakaj si *Svet' Vidovo znam'nje razdjal* (XVII, 9)

Z istim namenom izkorišča obravnavano Kurnikovo besedilo tudi narečno vokalizacijo ničzložnega besednega konca:

- (11) In Velegrad *polen* visokih gostov (I, 8; prvotisk)
in Velegrad *poln* visokih gostóv (I, 8; ponatis)

si pomaga z vzhodoslovensko sklanjatvijo:

- (12) jih zoveš peklenščekov vraže (XVIII, 4)

domačo narečno spregatvijo:

- (13) in v srcu *zataré* bridkosti (XIV, 4)

mešanjem modalnih glagolov *morati* in *moči*:

- (14) bi ljudstva se *mogla* skitati (X, 4)

ali anakolutom, ki je rezultat razkoraka med naravnim in slovničnim štetjem ter glagolsko obliko:

- (15) nešteveno nedolžnih končajo ljudi (XI, 9)

Kurnikov verz je po vsem povedanem zvest »novim oblikam« slovenskega knjižnega jezika petdesetih let prejšnjega stoletja, hkrati pa v skladu z metrično organiziranostjo sporočila barva besedilo tako narečno kot individualno; izkazalo se je, da je individualno barvanje najbolj očitno na skladenjski ravni; dodati je treba, da v obravnavanem besedilu skladnja ostro loči izbrani verzni izrazili (glej preglednico 1): amfibraški enajsterec je znotrajskladenjsko razdrobljen, deveterec pa sklepa skladenjske enote. Ni pretirana trditev, da je ta zakonitost hkrati posledica ljudskega kitičnega pravzorca (alpske poskočnice) in Kurnikovega izvirnega kitičnega oblikovanja.

2.2. *Povedati in oblikovati*. Razmerje med oblikovanostjo in povednostjo pesniškega sporočila se je že na verzni ravni izkazalo kot operativno uravnovešeno: formalnim zahtevam verzne oblikovanja so priskočile na pomoč narečne oblikoslovne in glasoslovne

posebnosti osrednjega in vzhodnega knjižnega idioma, kadar so bile potrebne; enako se povednosti in sporočilnosti v zastavljeni kitični organizaciji podreja fonika takratnega knjižnega jezika, jo krepi gramatika in uravnava zgolj podobnost foničnih in gramatičnih paralelizmov v izglasu.

Ob glasovno čistih in pomenljivih rimah:

- (16) spomin – iz globin (V, 5–6)
- se odvadi – vladi (XI, 2–4)
- spomina – zgodovina (XI, 7–10)
- se dobi – ljudi (XI, 8–9)

srečujemo v Kurnikovem *Kralju Rastislavu* izvirno homonimijo v rimi:

- (17) Da svete resnice razlagal bi moč;
- Latinov in Grkov umeti ni moč (XXV, 8–9)

in glasovne približke, v katerih želi pomen prevladati nad foničnim ujemanjem:

- (18) potisne – potihne (III, 2–4)
- govor – prizor (III, 8–9)
- spoznam – stan (VI, 1–3)
- del – dežel (VI, 5–6)
- ledine – se dvigne (VII, 2–4)
- plug – log (IX, 1–3)
- meč – reč (IX, 8–9)
- ime – teme (XII, 8–9)
- kralj – razdjal (XVIII, 8–9)
- izgled – sled (XXII, 8–9)
- Solun – pogum (XXV, 1–3)
- dom – spon (XXV, 8–9)

- (1) Kralj – predmet (XXVI, 5–6)
- sinovi – duhovni (XXVII, 2–4)
- prag – prah (XXIX, 5–6)
- drugodi – nasproti (XXIX, 7–10)
- (2) Tam – v bran (XXX, 5–6)

Prihaja pa tudi izključno do pomenskega nadvladovanja besede v rimanem paru:

- (19) prelivanje – za Slovane (IV, 7–10)
- slovanski – zveličanstva (XXV, 7–10)

Pomensko nadvladovanje v rimanem paru se izkaže v besedilu kot vodilno. Pomenljivost nadvlada celo kitičnost: 32. kitica je namreč za verz (enajsterec, ki naj bi bil osmi ali deveti po vrsti) krajša od drugih.

3. Junak: *alegorija ali zgodovinska osebnost?* Naslovnega junaka, kralja Rastislava, uvaja Kurnikovo besedilo kot že dokončno izoblikovano osebnost:

- (20) Kralj vendar globoko zamišljen sedi,
- poprejšnja se misel mu vnovič zbudi,
- slaviti stvarjenja vladarja. (II, 8–10)

Kot junak se uresničuje v govoru, ne v ravnanju:

- (21) Al' zdajci potegne kralj brušeni meč,
- in zopet nazaj ga potisne,

pokrije si šapelj, ko solnce bleščeč –
 v tem hipu hrumenje potihne.
 Vladarju zjasni se otožni obraz;
 vse pazi na migljaj, povelje, ukaz,
 očesa od njega ne gane
 in čaka željno na kraljevi govór,
 izredne slovesnosti prvi prizor.
 Kralj reče resnobno na zbrane. (III, 1–10)

Enako dokončno izoblikovan je v trenutku, ko vstopi v zgodbo, tudi v prvi objavi nenaslovljeni junak, sveti Ciril, ki ga pripovedna inštanca skozi njegova usta takole označi:

(22) Najvišjega sluga, Ciril imen'van,
 k spoznanju sobrate zbudujem,
 in mesto solunsko je rojstni moj kraj,
 kjer ljubi mi starši še bivajo zdaj:
 tam z bratom predragim, Metodom,
 vesele mladosti prebila sva čas;
 tam prvič zaslišal sem materin glas
 med blagim slovanskim narodom. (IX, 3–10)

Položajska vez med govoroma obeh junakov je dramski prizor:

(23) Vtem stopi pred kralja mališki krvin,
 prevažno novico naznani,
 da višje božanstvo je strl nek' zločin,
 ki žrtvo bogovom tud' brani.
 »Naj pride pred mene,« kralj pravi nato,
 ki naše nam skruni božanstvo sveto,
 le koj mi ga sluga pokličiči,
 da skaže odkod mu je dana oblast,
 nam tretji bogove, katerim gre čast;
 če upa, naj se opravičiči!«

Približal se v kratkem je zmernih stopinj
 popotnik v neznani obleki,
 razdražene trume so drle za njim,
 enake narasli so reki;
 oglušno se sliši odzad in odpred:
 »Na ogenj z zločinom, ki bega nam red!«
 al straža jih zopet odpravi.
 Ko pride pred kralja, prikloni se tje,
 kar šega narodov iztočnih je še,
 ga v Krista imenu pozdravi. (IX, I–X, 10)

Obema junakoma, vendar vsakemu po svoje, dodeljuje pripovedna inštanca afirmativno poslanstvo v slovanskem svetu in jima ga v monologu dovoljuje takole izreči:

(24) (Kralj Rastislav:) Pravica naj geslo vseh mojih bo del,
 vso moč obrniti na blagor dežel,
 ko prvi služabnik države. (VI, 5–7)

(Sveti Ciril:) Ker volja človeška je prosta brez mej,
 v krščanstvo nihče se ne mora,
 če nisi dovoljen, grem zopet naprej,

te tudi ne silim, ne zbora;
z bridkostjo zapustil kraljevi bom prag,
od svoje obutve otesil si prah;
mogoče, da najdem drugodi
želečih resnice in voljnih ušes,
ki milost jim sije neskončna nebes,
da niso resnici nasproti. (XXIX, 1–10)

Naprotje krščanstvo-poganstvo, ki ga izdaja Cirilov monolog, zamenjuje zgodovinski konflikt tuje-domače krščansko obredje, ki je spodbudil Cirilovo in Metodovo misijo na Moravi; torej sta osrednji osebi kljub zgodovinskemu poimenovanju alegoriji, lika, ki utelešata vsak svojo ideološko govorico.

4. *Pripoved ali kontrastiranje ideoloških govoric?* Pripovedovalna inštanca predvideva, da je naslovnik seznanjen z zgodovinskim ozadjem dogodka, o katerem pripoveduje, namreč: srečanja nosilcev državne in cerkvene oblasti, zato tudi neposredno navaja njun govor in le izjemoma opisuje njuno zunanost, npr. Cirilovo:

- (25) Mir duše mu sije iz jasnih očeš,
da! sveti pogum ga navdaja,
in mož se ne vstraši ne muke ne pez,
ga zguba življenja ne zmaja:
in čelo visoko obeta modrost,
obličje resnobno življenja ostrost,
brez ktere resnica ne klije. (XVII, 1–7)

Tudi sprave med ideološkima govoricama ne izreče sama, temveč jo položi v usta nosilcu državne oblasti:

- (26) Odvrne duhovnu kralj mirno nasprot:
»Spolnilo se moje je zdetje;
prepričan sem, ti si sel višjih usod,
kdo branil bi tvoje početjel
Govôril kraljevo besedo ti dam,
ne boj se ničesar, jaz sam sem ti v bran;
ne bo ti nobene krivice.« (XXXI, 1–7)

Zase si je prihranila samo oceno dejanja in metaforično posplošitev:

- (27) Ko sonce izhodno, ki zvezde temni,
se lice govorniku sveti,
prijetno soglasna beseda doni,
da slednji ga mora umeti,
in nihče ne zine besede nasprot,
zvun kralja ga varje najvišji Gospod,
kateremu službo opravlja,
kater' mu živi in se trudi na čast,
pred katerim se trese peklenska oblast,
ki silne svetove prestavlja. (XXXIII, 1–10)

5. *Sklep.* Kurnikovo besedilo aktualizira znano zgodovinsko temo s kontrastiranjem ideoloških govoric, ki se med trajanjem druge zlijeta, in z verzno-kitičnimi sredstvi, ki skopo pripoved, scenski položaj, monologa in posplošujoči sklep barvajo s spevnostjo in baladičnostjo.

6. Preglednici

6.1. Verz: ubeseditev vzorcev

amfibraški enajsterec

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
naglas	11,48	99,52	0,96	4,31	99,52	-	11,96	99,04	1,43	3,93	99,04
meje NE	11,48	12,44	75,60	19,14	3,83	85,65	21,53	9,09	76,56	18,66	100,00
meje BE	62,68	13,88	91,39	41,63	9,09	95,69	52,63	12,44	93,78	33,97	100,00
meje S	0,96	-	3,35	0,48	0,96	12,92	0,48	-	0,48	-	77,99
meje P	-	-	-	-	-	0,96	-	-	-	-	2,87
R	4,78	2,39	0,48	1,91	0,96	0,48	0,48	2,87	0,96	1,91	-
V	-	-	-	-	0,48	-	-	-	-	-	-

amfibraški deveterec

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
naglas	9,28	100,00	0,71	2,86	97,15	2,14	1,43	100,00	-
meje NE	9,28	8,57	72,14	25,00	15,00	73,64	12,14	-	100,00
meje BE	63,57	12,86	87,86	45,71	22,14	84,29	20,00	-	100,00
meje S	1,43	-	1,43	-	0,71	-	-	-	45,00
meje P	-	-	-	-	-	-	-	-	48,57
R	2,86	1,43	-	0,71	1,43	1,43	0,71	-	-
V	-	-	-	-	-	0,71	-	-	-

Kratice: NE – naglasna enota, BE – besedna enota, S – stavek, P – poved, R – redukcija, V – vokalizacija

6.2. Kitica: gramatika rime

rima	navidezno		rima	navidezno	
	negramatična	gramatična		negramatična	gramatična
A	48,57	-	moška	30,76	9,61
b	20,00	5,71	ženska	18,57	10,00
C	31,43	11,43	skupaj	25,86	9,77
d	17,14	14,28			
E	11,43	17,14			

Tone Pretnar

Filozofska fakulteta v Ljubljani

PO DOLENJSKI OD ŠKOFLJICE DO BOGENŠPERKA (1)

Pot po Dolenjski začenjamo pri Škofljici, kjer se v desno odcepi cesta proti Pijavi gorici, Turjaku in Kočevju, mi pa se odpeljemo naravnost po dolenski magistrali. Samo dva kilometra proti jugu od Škofljice je vas **Zalog** pri Škofljici, kjer se je rodil 1785 in prav tu tudi umrl 1823. leta mnogo obetajoči entuziastični preroditelj in zagovornik enotnega slovenskega knjižnega jezika *Janez Primic*.

Primic je v Gradcu ustanovil »Slovensko društvo«, neutrudljivo je zbiral slovensko slovarsko gradivo, prevajal Homerja, Klopstocka, Ossiana in Goethejevega Wertherja. Ko je bil imenovan za skriptorja licejske knjižnice in kasneje za provizoričnega profesorja slovenskega jezika na tamkajšnji filozofski fakulteti, je v letih 1811–1813 živahno prerodno deloval, budil z gorečimi besedami učence in izobražence k sodelovanju za slovensko slovstvo, ustvaril za štajerske šole nemško-slovensko začetnico in čitanko (Branje), nameraval izdati ljudske pesmi, Linhartovi komediji, Vodnikove pesmi, pomišljal na slovenski časopis ter z živahnim dopisovanjem pa z romantičnim potovanjem po Slovenskih goricah z Vodnikovo slovnico v rokah navduševal duhovnike za slovenščino in tako širil prerodno misel. Že je kazalo, da bo mladi Primic, jurist po izobrazbi, a slavist po srcu, postal duša slovenskega preroda na Štajerskem, ko ga je, komaj osemindvajsetletnega, duševna bolezen iztrgala iz žive sredine romantičnega agitatorstva. S temi besedami se začnjen članek z naslovom *Bridka zgodba o Janezu Primcu*, ki ga je 1951 objavil v Novem svetu Dušan Ludvik. Avtor je skrbno preiskal veliko dotlej neznanega arhivskega gradiva, ki je razgrnilo pred nami dokaj podrobno žalostno životarjenje in več ko beden konec tega izjemno razgledanega in delavnega slavista z začetka 19. stoletja.

Ko pustimo za seboj Škofljico, dejansko zapuščamo tudi Ljubljansko kotlino. Cesta se vzpenja in na drugi strani predora zagledamo večje naselje z železniško postajo Šmarje – Sap; pravzaprav sta to dve naselji, ki pa sta že nekako zraščeni.

V **Šmarju** je arhitektonsko najimenitnejša župna Marijina cerkev, ki se omenja že l. 1228. To je romanska bazilika, ki pa je v teku stoletij doživela več prezidav. Vzhodni del cerkve in prezbiterij sta bila leta 1945 porušena in so ju po vojni obnovili. Nekoč je bil okoli cerkve močno utrjen tabor, do danes pa se je ohranil samo eden od stolpov.

Šmarje in Sap sta dala tudi več znamenitih mož. S Sapa je doma ljudski pevec, orglar in učitelj *Matevž Kračman* (1773–1853), ki je poučeval na šmarski šoli od 1793 do 1847, orglar pa v šmarski cerkvi še tri leta več ali, kot je sam zapel:

*Hodil sem orglat in pet
sedem in petdeset let.*

Matevž Kračman je tisti ljudski pevec, ki ga Levstik omenja v *Potovanju iz Litije do Čateža* kot »šmarskega šomaštra«.

Tudi Šmarje je dalo vrsto pomembnih ljudi, kot so nabožni pisatelji *Jožef Ambrožič* (1737–?), *Jožef Kerčon* (1821–1903), *Gilbert Martinic* (1752–1809), umetnostni zgodovinar *dr. Stane Mikuž* (1913–1985), borec, mladinski pisatelj in publicist *Janez Perovšek-Pelko* (r. 1921), pesnik, prevajalec, glasbeni delavec in skladatelj *Ivan Zorman* (1889–1957), ki je deloval med ameriškimi Slovenci, in mnogi drugi.

Nedaleč od Šmarja-Sapa, proti severovzhodu, se blizu naselja Zgornja Slivnica dviguje 501 m visoka **Magdalenska gora**, ki sodi med najpomembnejša halštatska najdišča v Sloveniji.

Magdalenska gora je poleg Stične (oz. Vira pri Stični) drugo veliko gradišče in drugi veliki center Ilirov na Dolenjskem, to je tudi mejno ozemlje, dalje proti zahodu visoki dolenski halštat s svojimi razsežnimi gradišči, predvsem pa z gomilami in njih bogatimi grobovi ni segel. Gradišče tu ni bilo tako mogočno kakor v Stični, njegov najvišji del pa je bil verjetno še bolj izrazit in še boljje utrjen. Okolica gradišča je posejana z gomilami, ki se raztezajo zlasti proti Zgornji Slivnici in na drugi strani proti Hrastju. Tu je bilo izkopanih precej grobov in najdbe v njih so zelo raznovrstne: več bronastih situl, okrašenih predmetov iz brona, veliko orožja, vsaj 12 bronastih čelad, lepi primeri nakita in keramike. Najimennejša je figuralno okrašena situla, ki je zelo podobna vaški. Nekatere od teh najdb hranijo na Dunaju, druge pa v Narodnem muzeju v Ljubljani in v Peabody Museum (Cambridge, ZDA). Danes stoji na tem prazgodovinskem gradišču cerkev sv. Magdalene, ki kaže poznogotski značaj s svojim križno rebrasto obokanim in s tremi stranicami zaključenim prezbiterijem. Gotski obok v ladji so sredi 17. stol. zamenjali z baročnim. Oltarna oprema je v glavnem mlajša, iz 19. stoletja.

Prva zanimivost, ki si jo bomo na svoji poti po Dolenjski ogledali od blizu, je rojstna hiša *Louisa Adamiča*. Zato moramo pri motelu zaviti z avtoceste, nato pa na križišču zavijemo desno, da si bomo ogledali še **Grosuplje**. Takoj vidimo, da je to danes veliko urbanizirano naselje, ki leži na severnem robu Grosupeljske kočine. Nekoč je bilo Grosuplje pomembno zlasti kot cestno in železniško križišče, po l. 1945 pa se naglo razvija zlasti zaradi industrije. Naj omenimo samo največje delovne organizacije, ki zaposlujejo največ ljudi. Ena najstarejših je Motvoz in platno, ki je bila ustanovljena l. 1920 kot majhna zasebna vrvarna, zatem Black and Decker, OZD Jugoslavija, podjetje za proizvodnjo in montažo električnih ročnih orodij, Splošno gradbeno podjetje, Kovinastroj – tovarna gostinske opreme, Splošno mizarstvo, ABC Pomurka DO Tabor, Pekarna, obrat Iskre, KIT Kmetijska zadruga Ljubljana, UNIS – TOS (Tovarna opreme Savlje) – TOZD za izdelavo elektro in kovinske opreme. Naj bo dovolj.

Je pa Grosuplje tudi zelo staro naselje, saj ga viri prvič omenjajo že l. 1136 kot last šentviške prafare, pozneje pa je spadalo pod stiški samostan.

Med ljudmi, ki so tu doma, zasluži, da jo omenimo, *Ana Gale* (1909–1944), učiteljica, pisateljica, pesnica in kulturnoprosvetna delavka – bogata in vsestransko nadarjena osebnost, ki so jo domobranci januarja 1944 aretirali kot sodelavko OF in jo ubili v gozdu blizu Zaloga pri Škofljici. Ker je med okupacijo izgubila službo učiteljice in je nekaj časa delala v tovarni Motvoz in platno, je njeno ime vklesano med padlimi delavci te tovarne, njena slika pa je tudi na Urhu pri Ljubljani. Prvi izbor njenih pesmi je pripravil in ga objavil v Zborniku občine Grosuplje 1969 Milan Dolgan, prav tam pa izpod peresa istega avtorja najdemo tudi daljši članek o pesnici in njeni tragični usodi. Njen mlajši brat je gledališki in filmski režiser *Jože Gale* (r. 1913), ki se je zapisal v zgodovino slovenske kinematografije zlasti s tremi filmi o Kekcu in z Družinskim dnevnikom.

Na živahen duhovni utrip in na izjemno pozitiven odnos do kulture kaže tudi Zbornik občine Grosuplje, publikacija, s kakršno se ne more pohvaliti niti marsikateri večji kraj. Zbornik je začel izhajati l. 1969 in iz leta v leto prinaša bogate prispevke o samem Grosuplju in o njegovi okolici danes in nekoč. Duša zbornika je univerzitetni prof. dr. France Adamič.

Ko smo že v Grosupljem, ne gre, da si ne bi ogledali dveh bližnjih znamenitosti: Tabora nad Ceróvim in bližnje Taborske jame. Peljati se moramo proti jugozahodu štiri kilometre do Ponove vasi in še dva kilometra do Ceróvega, nato pa se peš povzpne na 492 m vi-

sok grič **Tabor**, od koder se nam odpre lep pogled na vso Grosupeljsko kotlino. Vrh griča stoji cerkev sv. Miklavža, v osnovi še romanska cerkva z gotskim prezbitერიem in baročno zakristijo. Freske spominjajo na slikarije Trubarjevega »krovaškega malarja« iz prve četrtine 16. stol., janzenistični križev pot pa je delo Gašperja Götzla iz l. 1842. Cerkev je morda nastala na ostankih starejše naselbine. Konec XV. ali v začetku XVI. stol. je bil okoli cerkve zgrajen tabor v obliki nepravilnega četverokotnika (32 × 18 m, v te mere pa niso všteti stolpi), ki po velikosti sodi sicer med manjše tabore pri nas, po ohranjenosti pa je eden najpomembnejših. Tabor je spadal pod Turjačane in je imel dvojno nalogo: kot utrjena postojanka nad prometno cesto (Grosuplje – Turjak – Ribnica – Kočevje) je obvladoval z jugozahodne strani vso Grosupeljsko kotlino, v primeru turškega vpada pa je nudil zaščito vsaj manjšemu številu ljudi, medtem ko se je večina, kot pravi izročilo, raje skrivala v Taborski jami pod hribom, v samem taboru pa so bile kašče za žito in drug živež ter vrednejše stvari kmetov; tu je bil tudi stalen čuvaj in stalno določena skupina izurjenih branilcev. Tako je bil ta tabor neke vrste polvojaška postojanka. Njegovo obzidje je v povprečju z zunanje strani visoko 6,5 m, ob vhodu, kjer je najbolj občutljivejšo mesto, pa kar 9,5 m. Na vrhu pa je bil še lesen obrambni hodnik. Dobro so ohranjeni tudi štirje obrambni stolpi s strelnimi linami.

Če se vživimo v zgodovino naših kmečkih ljudi, spoznamo, da predstavlja ta arhitektura največji vzpon našega človeka, da bi preživel eno svojih najtežjih obdobij. Zato moramo s spoštovanjem gledati na ostanke takšnih taborov, četudi so skromni, videti moramo v njih pomembne spomenike kulturne preteklosti našega naroda. Prav pa bi seveda bilo, da bi vsaj enega od njih, najsi bo že ta, ki je pred nami, ali pa hrastoveljski ali kateri drug, obnovili in mu vrnili podobo, kot jo je imel v času, ko je služil svojemu namenu. Realnejša pa bi bila bolj skromna želja: zaščititi, kar je ostalo, da vsaj ne bi več propadalo.

Slab kilometer od Tabora proti jugu je turistično urejena **Taborska jama**, ki jo je 1926 odkril takratni župan v Ponovi vasi Josip Perme in so jo zato dolgo imenovali kar Županova jama. Kasneje so jo povezali z umetnim rovom z bližnjo jamo Ledenico, kjer se ohranja led daleč v poletje. Ledenica je bila domačinom že davno znana in jo omenja tudi Valvasor. Jama je vsekakor vredna ogleda; priznati je celo treba, da na marsikoga naredi zaradi svoje naravnosti če ne močnejši, pa vsaj enak vtis kot Postojnska. Jame si seveda brez vodstva ni mogoče ogledati.

Sedaj se moramo vrniti v Grosuplje, tu pa se zapeljemo po stari cesti, ki vodi v Višnjo goro in dalje proti Novemu mestu. Pod klancem Stehan, poldrug kilometer od Grosupljega, je obcestna vas **Spodnje blato**, malo pred njo pa je na jugozahodni strani ob železniški progi zaselek **Práproče**. Tu stoji gradič istega imena (preje se je imenoval Lichtenberg), ki se prvič omenja že 1243. leta in je bil sprva last gospodov Višnjegorskih, spadal nekaj časa pod stiški samostan in se spet osamosvojil. Gradič omenja pod imenom Prapretschoff tudi Valvasor v svoji Slavi vojvodine Kranjske. Današnja stavba se od Valvasorjeve upodobitve precej loči, ker je doživela nekaj prezidav, potres leta 1895 pa jo je tako razmajal, da je bilo treba podreti osrednji vhodni trakt in vezni del južnega krila. V takem stanju je grad od tedanjih lastnikov Lichtenbergov malo pred l. 1914 kupila družina Adamič in si v njem uredila dom. Med drugo svetovno vojno so hišo zasedli Italijani in si v vzhodnem stolpiču uredili bunker, zato so zazidali okna in naredili strelne line. Tak je ta stolpič še danes, za spomin.

Ta grad si moramo ogledati zato, ker se je tu rodil in preživel svoje otroštvo pisatelj **Louis Adamič** (1899–1951). L. 1954 mu je Slovenska izseljenska matica vzdala ploščo z napisom v slovenščini in angleščini:

Z tega doma	From This home
je odšel v svet	vent into the world
naš nepozabni	our unforgettable

Louis Adamič
1899–1951

Svojo pot
je dopolnil
kot žrtev
za pravice ljudstva

He fulfilled his task
courageous and great
and fell a victim
in the struggle
for the rights of people

Pred hišo pa stoji pisateljev doprnski kip z naslednjim besedilom:

V tuji padel si zemlji
v srcih pri nas živiš
naših obzorij sin
miren svetel
svoboden človek.

V tej hiši se je torej Louis Adamič rodil očetu Antonu in materi Ani 23. marca 1898 (1899), osnovno šolo je obiskoval v bližnjem Blatu, nato pa se je vračal sem na počitnice iz ljubljanske gimnazije, iz »latinske šole«, kot pravi sam v črtici »*Ne v Ameriko!*«, vendar samo tri leta, ker je že 1913. leta, še ne petnajst let star, zapustil dom in šolo in odšel v Ameriko. Na obisk je prišel v domovino, v svojo rojstno hišo šele kot priznan umetnik spomladi 1932. Ob tej priliki se je zbrala na njegovem domu pisana družina slovenskih literatov in mislecev, kot nam kažeta dve fotografiji, objavljeni v 170. zvezku Kondorja (L. Adamič: *Orel in korenine*, str. 151 in 152). Društvo slovenskih književnikov je 1967. leta odkupilo od sedanjega lastnika hiše, pisateljevega brata Stana Adamiča, eno sobo, stopnišče in nekaj pohištva ter uredilo spominski muzej L. Adamiča, ki ga je slovesno odprl predsednik pripravljalnega odbora pisatelj Anton Ingolič. V svojem govoru je navzočim priklical pred oči 15-letnega Adamiča, »ki se je z drugimi desettisoči naših ljudi pred prvo svetovno vojno odpravil v Ameriko; s trdim fizičnim delom se je prebijal skozi življenje, dokler se ni uvrstil med tiste ameriške pisatelje in publiciste, ki so pogumno in z bistrim očesom odkrivali protislovja Novega sveta in se z ostrim peresom borili proti njim. Adamič je z ljubeznijo spregovoril o svojih ljudeh in krajih ter obenem obsodil družbene in politične razmere v stari domovini. Njegova dela so umetniško prepričljiva in publicistično ostrá; razčlenjujejo tedanja dogajanja in življenje naših ter drugih priseljencev v Ameriki, kjer je Adamič preživel večino svojega življenja. Danes se oddolžujemo spominu svojega rojaka s tem spominskim muzejem, ki ga predajamo javnosti in skrbi občinske skupščine Grosuplje. Razstavljeno gradivo daje vpogled v Adamičevo življenje in njegovo vsestransko dejavnost, ki zavezuje odbor in vse tiste, ki razpolagajo s sredstvi, da čimprej uredijo muzej do kraja in da razmislijo o ureditvi muzeja naših izseljencev, o muzeju, ki bi prikazal, zakaj in kako je skoraj petina našega naroda morala zapustiti ljubljeno domovino, kako se je s svojo žilavostjo utrdila in kako je na tujem gojila svojo slovensko besedo. Morda je za takšen muzej najprimernejša prav ta hiša.« Nato je igravec in pisateljev nečak Andrej Kurent prebral odlomke iz XI. poglavja Adamičeve knjige *Vrnitev v rodni kraj*, profesor Gspan, ki je uredil muzejsko zbirko, pa je vodil goste v spominski sobi in pojasnjeval razstavljeno gradivo. Žal moramo danes ugotoviti, da Ingoličev poziv ni naletel na odmev in tako je zbirka še vedno samo zametek pravega spominskega muzeja o pisatelju L. Adamiču, o muzeju naših izseljencev v celoti pa sploh še ni sledu.

Po ogledu Praproč se odpeljemo po že omenjeni stari cesti dalje proti vzhodu, se povzpemo po klancu Stehan in nato spustimo po Peščenjaku navzdol in že se pred nami pojavi **Višnja gora**. Komur se seveda mudi, pa bo raje zavil nazaj na avtocesto in se po njej pripeljal na isti cilj.

Višnja gora je majhno, staro mestno naselje. Kraj je bil že davno obljuden. Tam, kjer je danes razvalina Starega gradu, je nekoč stalo keltsko in pozneje rimsko taborišče. Predhodnik današnje Višnje gore pa je bil današnji Stari trg, ki ga viri omenjajo že v XII. stol. Kot trg imenujejo ta kraj prvič že leta 1269, leta 1444 mu je cesar Friderik III. potrdil stare pravice in svoboščine. Zaradi turške nevarnosti so se tržani po l. 1478 preselili z današnjega Starega trga na bližnji grič. Temu novemu naselju, iz katerega se je razvila Višnja gora, je še istega leta cesar Friderik III. dal mestne pravice. Takrat so mesto tudi obdali z obzidjem, »cvingerjem«, kot mu pravijo sami, od katerega pa se je do današnjih dni ohranil le majhen del, predelan v stanovanja.

Višnjani so bili na svoje mesto zelo ponosni, simbol nekdanje njihove veličine pa je bil priklenjeni polž, proslavljen v mnogih pripovedkah. Kot polži drugih naših mest in trgov ima gotovo tudi višnjegorski polž svoj izvor v dragoceni polževi lupini – školjki, vdeleni v baržun in masivno zlato. Iz nje so mestni očetje pili ob slovesnih prilikah. Školjka je bila prikovana z zlato verižico na lesen podstavek.

Višnjegorski meščani so bili večidel obrtniki, združeni v cehe. Prvi so že 1512. leta ustanovili svoj ceh kovači in nožarji, najštevilnejši pa je bil ceh čevljarjev, ustanovljen 1555. Imel je svoj dom, svojo zastavo, svoj oltar v mestni cerkvi ter številne listine s privilegiji. Cvetela je tudi trgovina, predvsem v obliki sejmov. Sredi XIX. stol. je mesto imelo poleg tedenskega tržnega dne še enajst sejmov na leto.

Mesto je imelo seveda tudi svoj mestni pečat in grb in sodnika že 1294. leta, deželno sodišče pa je tu prvič omenjeno leta 1308.

Nad mestom so razvaline Višnjegorskega gradu, ki ga navadno imenujemo **Stari grad**. Nastal je verjetno na mestu prvotnega prazgodovinskega gradišča v prvi polovici XI. stol. za časa blažene Heme iz domače plemiške rodbine Breže-Seliške, ki ji je pripadala Višnja gora s širšo okolico. Iz njenega rodu je izšel rod višnjegorskih gospodov, prvih znanih posestnikov gradu. Ti se najprej omenjajo 1136 kot ustanovitelji stiškega samostana, nato pa 1154, ko je prvič izpričan Višnjegorski grad. V naslednjih stoletjih je grad večkrat menjaval lastnika (goriški grofje, Habsburžani, Celjani). V XVI. stol. je pripadal višnjegorskim vitezom iz nekega drugega rodu. Njihova posestva so segala od gornje Krke, Višnje gore in Litije do južnega pobočja Gorjancev. Iz tega rodu je bil Žiga Višnjegorski, ki je 1528 uspešno ubranil grad pred Turki, naslednje leto pa se je odlikoval v bojih s Turki tudi pred Dunajem. Iz tega rodu je bil tudi Friderik, ki je padel v bojih s Turki pri Budačkem l. 1575. Turki so mu odsekali glavo in jo odnesli skupaj z glavo Herberta Turjaškega kot bojno trofejo v Carigrad. Obe glavi so sorodniki za drag denar odkupili in ju shranili v Turjaškem gradu. Po Valvasorjevem poročilu je ta rod izumrl l. 1581. V dobi reformacije so imeli v gradu svojo molilnico protestantje, glavno njihovo zbirališče pa je bilo v gradu Turnu (Weixelbach), ki je stal pod Grmado.

Kasneje je Višnjegorski grad postal last Turjaških grofov. Ti so 1778 v dolini ob cesti, nedaleč od Starega gradu, zgradili novo, mogočno stavbo in zanjo porabili gradivo starega, že razpadajočega gradu. Ta stavba še stoji. Danes je v njej dekliško vzgajališče, pred tem pa je bilo dolgo časa tu sodišče.

Mesto ima tudi dve cerkvi: župna cerkev sv. Tilna, prvič omenjena 1450, stoji na griču nasproti mesta, je bila v XVII. stol. barokizirana, ima delno baročno opremo in oltarne slike Gašperja Götzla in Matevža Langusa. Po preselitvi meščanov na grič pa je nastala v mestu poznogotska cerkev, posvečena sv. Ani, z rebrasto obokanim prezbiterijem in z vidnimi sledovi gotskih stenskih slikarjev.

V neposredni bližini Višnje gore, v komaj kilometer oddaljenem **Dednem dolu** pa sta še dve cerkvici: Marijina cerkev, ki naj bi bila na tem mestu zgrajena že sredi 15. stol., zadnjo

prezidavo pa je doživela l. 1900 (zanimivost je Marijina slika na stranskem oltarju, ki je delo Fortunata Berganta), in malo nad njo še nekdanja cerkev sv. Duha, ki pa od nje stoji danes le gotski prezbitერიz z božjim grobom, medtem ko je ladja bila podrta l. 1827. Ob poti iz Višnje gore do božjega groba stoji vrsta lepo ohranjenih znamenj križevega pota.

Iz zadnje vojne bi kazalo omeniti predvsem dve stvari: prvo je to, da je maja 1942 petsto pripadnikov Narodne zaščite in borce II. grupe odredov pod vodstvom narodnega heroja Franca Rozmana-Staneta izvedlo veliko ekonomsko akcijo: dobesedno pred očmi italijanske straže, ki je bila v cerkvenem zvoniku, so izpraznili vojaško skladišče z živili. Vreče moke in drugih živil so na hrbtih in na nosilih znosili v Kriško vas, tam naložili na vozove, ki so čakali pripravljeni, in odpeljali v gozdove. Drugo, kar je treba omeniti, je nemško bombardiranje Višnje gore kmalu po italijanski kapitulaciji. Nemci so očitno bili obveščeni, da je v kulturnem domu partizanski miting. Vrgli so na mesto sedem bomb, vendar so se ljudje že razšli, in tako ni bilo veliko žrtev.

Pa pogledjmo še, če je dala Višnja gora tudi kakšne pomembne kulturne delavce. Od tod je doma *Janez Čandik* (ok. 1581–1624), nabožni pisatelj v dobi katoliške verske obnove, in *Julij Kleinmayr* (1847–1913), nabiralec ljudskih pesmi in avtor Zgodovine slovenskega slovstva (1881). Kleinmayr je za Čopom prvi poskusil razvojno prikazati našo književnost. Poskus se ni posrečil in je doživel še istega leta v LZ silovito ostro Levstikovo kritiko. Na Peščeniku pri Višnji gori je bil rojen *Konrad Črnologar* (1860–1904), učitelj v Šmarju in državni konservator umetnostnih spomenikov. Bil je sicer brez prave strokovne izobrazbe, a se je kljub temu razvil v zgednega poznavalca in zanesljivega presojevalca umetnostnih spomenikov na Dolenjskem.

Poleg njih izvira od tod še cela vrsta drugih, za svoj čas pomembnih mož, za nas pa bo bolj zanimivo to, da je v Višnji gori preživel zadnjih 37 let svojega življenja *Janez Cigler* (1792–1869), ki se je zato pogosto podpisoval kar Višnjegorc ali Višnjegorski. Tu je nastala tudi prva slovenska povest *Sreča v nesreči* (1836), in seveda prav tako tudi povesti *Deteljica ali življenje treh kranjskih bratov francoskih soldatov* (Celovec 1863) in *Kortonica, koroška deklca* (Celovec 1866). Cigler je pokopan v Višnji gori, njegov nagrobnik je vzi-dan v jugovzhodno steno župne cerkve (severno od avtoceste) in ima vklesano naslednje besedilo, ki ga je najbrž sestavil sam pisatelj:

Janez Cigler
Fajmošter
višnjegorski

* 7. V. 1792   + 11. IV. 1869 *

Tukaj trupla prah počiva
Duša tam plačilo žvija,
Kličem milo iz temne jame,
Moli, o prijatelj, zame.

Omenimo naj še, da sta v Višnji gori obiskovala osnovno šolo dva pomembna rojaka: *Anton Tomšič* (1842–1871), rojen v bližnjem Dednem dolu, prvi slovenski poklicni časninar in urednik in solastnik Slovenskega naroda in sploh ena osrednjih osebnosti političnega in narodnega gibanja na slovenskem Štajerskem okrog l. 1870; drugi pa je *Josip Jurčič* (1844–1881), vendar samo nekaj časa, ker je popreje hodil v šolo v Krko, normalno pa je od 1855–57 obiskoval v Ljubljani.

* V SBL je napačno navedena letnica smrti. Preverjeno po prepisu mrliške knjige v škofijskem arhivu v Ljubljani.

O Višnji gori govorita tudi dve Jurčičevi deli: prva povest iz *Spominov na deda* z naslovom *Zakrpana Višnja gora, raztrgani Žuženberk* in nesmrtna humoreska *Kozlovska sodba* v *Višnji gori*; v tem kraju in njegovi okolici pa se dogajajo še številni prizori drugih Jurčičevih del.

Višnja gora je tudi zelo primerno izhodišče za peš izlet na Polzevo in k izviru Krke. Mahnili bi jo lahko kar mimo Starega gradu. Ta pot bi bila sicer krajša, a malce napornejša, zato jo bomo raje ubrali po cesti čez Peščenjek (Peščenik). Tu je doma že omenjeni umetnostni zgodovinar-samouk iz prejšnjega stoletja Konrad Črnologar (1860–1904). Na križišču cest Višnja gora – Grosuplje in Žalna – Polzevo zavijemo levo v Kriško vas. Malo nad vasjo stoji na lepi razgledni točki kamnita miza, na kateri so označena vsa največja mesta na zemlji in smer, v kateri ležijo in kako daleč je do njih. Pot nas dalje vodi mimo Nove vasi, ki je na naši desni strani, in že smo pri hotelu **Polzevo**. Na tem mestu je stala pred vojno kočica v planinskem slogu. Italijani so kočico in bližnjo vas Zavrtčače požgali. Iz Zavrtčač je bil doma publicist in prevajalec Jože Župančič (1894–1969), ki je z vnmemo raziskoval okolico Jurčičeve Muljave in o tem tudi pisal. Ker so okoli Polževega lepi smučarski tereni, so postavili tudi manjšo vlečnico.

Povzpnejo se na pobočje nad hotelom in pridemo do poznogotske cerkvice **Sv. Duha** (629 m), od koder se nam odpre prelep razgled po dolenskem gričevju. Dobro je imeti s seboj malo boljši zemljevid in daljnogled. Pri cerkvi, ki je bila pred kratkim obnovljena, vzbudi pozornost zlasti portal in kamenit relief na njem.

Od cerkvice vodijo dobro označene izletniške stezice v vse važnejše kraje v okolici: v Luče, na Ilovo goro, na Muljavo in na Krko.

Najmikavnejša se zdi pot po grebenu skozi vasi Male in Velike Vrhe in nato naprej proti jugu, da pridemo na cesto Grosuplje–Krka, vendar se moramo pred naseljem spustiti po stezi skoraj na dno doline; tu bomo naleteli na enega od izvirov Krke, katerega opis najdemo v 13. poglavju *Jurija Kozjaka*:

»Kako poldrugo uro od Stične izvira pod skalnatim hribom na dolenskem Kranjskem reka Krka. Prihaja na dan v dveh izvirkih, ki sta pa sila blizu drug drugega. Prvi rovak stopi na svetlo v kotu ravno pod gradom, katerega je bil ravno neka leta popred Vitovec iz Celja razdel; drugi rovak pa izvira bolj proti vzhodu. Oba vira sta komaj za kake streljaje na dvoje in se zbirata tudi ravno tako kmalu v eno isto strugo . . . Ako se gre od vzhodnega rokava kakih dvajset stopinj iz dola navzgor, pride se do velike viseče skale, ki ima majhno, komaj vatel široko in visoko žrelo, votel vhod v zemljo.« (J. Jurčič, ZD I, 167) Sledi opis jame, ki pa ne ustreza več današnjemu stanju. Vhod v jamo je namreč povečan in tlakovan, tako da najde v njem prostora hkrati veliko ljudi. Jamo so poznali že v časih turških vpadov in so se okoličani zatekali vanjo, kadar je bila sila. Navadno je Krška jama suha, v deževnem času pa vre voda iz jame in v mogočnem slapu pada v spodnji izvir.

(Nadaljevanje v prihodnji številki)

Jože Sever
Filozofska fakulteta v Ljubljani

O dialektološki konferenci in dialektološkem taboru na Poljskem

V prvi polovici lanskega julija sem se na Poljskem udeležila dialektološke konference in preživela en teden na dialektološkem taboru, kjer smo opravljali terenske raziskave. Namen teh taborov je zbrati čim več leksikalnega gradiva na čim širšem območju ter pritegniti k raziskovalnemu delu tudi mlade.

Konferenco z naslovom Jezikovna diferenciacija severovzhodne Poljske (geografija in metodologija) so v dneh od 1. do 5. julija organizirali Inštitut za poljski jezik pri PAN v Varšavi, oddelek Varšavske univerze v Białystoku, jezikoslovna komisija mazovskega centra za znanstvene raziskave, jezikoslovna komisija białostoškega znanstvenega društva in Društva za kulturo jezika. Bila je v prostorih oddelka Varšavske univerze v Białystoku (Filia Uniwersytetu Warszawskiego w Białystoku). Udeležilo se je je od 40–50 jezikoslovcev in etnologov Poljske, SZ, ČSSR in Jugoslavije.

Uvodno srečanje je bilo posvečeno spomenu predsednikov Društva za kulturo jezika, profesorjema Witoldu Doroszewskemu in Mieczysławu Szymczaku. O njiju sta spregovorila prof. S. Skorupka in prof. W. Lubaś.

V naslednjih dneh se je zvrstilo 17 referatov, ki so v okviru splošne teme obravnavali naslednja področja:

1. diferenciacija poljščine v severovzhodni regiji,
2. primerjalna raziskovanja poljskih, beloruskih, ukrajinskih in litovskih narečij ter
3. metodologija terenskih raziskav in kartografiranja gradiva.

Prvi dan je največ pozornosti zbudil referat A. Kowalske z naslovom Teritorialna diferenciacija poljskih narečij severovzhodne regije. To je bil prvi poskus splošnega prikaza fonetike in leksikologije mazovskega dialekt. Drugi referati so se ukvarjali z ožjimi, a zanimivimi problemi.

Kot zelo dober uvod v sklop referatov o primerjalnih raziskavah narečij v obmejnem pasu smo poslušali referat E. Smutkove Vprašanje poljsko-belorusko-litovske jezikovne interference na področju SV Poljske. S pomočjo že znanih sociolingvističnih teorij o medjezikovnih interferen-

cah je poskušala osvetliti probleme na vzhodnem obmejnem področju Poljske. Drugi referenti so v glavnem govorili o konkretnih medjezikovnih vplivih.

V tretji skupini referatov bi omenila poziv M. Dużyn'ske k skupnim etnološkim in dialektološkim raziskavam, saj je v ločenih raziskavah zaslediti kar precej razlik. A. Habovštiak pa je prikazal metodološka načela Slovaškega dialektološkega atlasa, deloma pa tudi slovarja slovaških narečij, ki ga še pripravljajo.

Vsak dan je referatom sledila živahna diskusija, v kateri so referentje morali še dodatno osvetljevati obravnavane probleme, dobrodošle in zanimive pa so bile tudi dopolnitve diskutantov, ki so navedli še svoje izkušnje in rezultate raziskav, opozarjali na še neraziskane probleme ali pa iskali povezave z že znanim. Nasploh je bilo celotno vzdušje konference tako, da je moglo vznikniti mnogo konstruktivnih pobud.

Pred nami je bil še zaključni del konference – ekskurzija po pokrajini, o kateri se je govorilo. Osrednja točka je bil Ciechanowiec, kjer smo si ogledali muzej na prostem – staro poljsko vas in muzej s kmetijskim orodjem – od rala do traktorja. Da bi dobili celotno podobo te pokrajine, smo slišali še tri referate o zgodovini Podlasja, Ciechanowca in Siemiatycz z okolico. Cilj naše ekskurzije je bil majhen kraj blizu Siemiatycz – Czartajew, kjer je bil eden od dialektoloških taborov. Tu naj bi udeleženci konference spoznali, kako mladi raziskujejo narečja. O vzgojno-izobraževalnem pomenu teh taborov je spregovorila voditeljica čartajevskega tabora I. Grabowiecka, o udeležbi učiteljev in mladine v raziskavah mazovsko-podlaških narečij pa M. Krasowska.

Kaj so dialektološki tabori?

V prvi vrsti ena od aktivnih oblik preživljanja počitnic za srednješolce, kjer se ob pestrih kulturnih in zabavnih dejavnostih mladi srečujejo z resnim raziskovalnim delom na terenu. Ob pomoči nekaterih učiteljev in študentov polonistike je glavni organizator teh taborov doc. dr. hab. Barbara Falin'ska z varšavske univerze, financira pa jih ministrstvo za kulturo. Tabori so že sedmo leto v mesecu juliju in trajajo štirinajst dni; doslej se jih je zvrstilo že okrog petdeset. Udeleženci zbirajo leksikalno gradivo s področja materialne in duhovne kulture; v primeru, da naletijo na primerne informatorje, pa tudi ljudsko

slovstvo. Informatorji so starejši ljudje, ki se še spominjajo izrazov za stare predmete in pojme. Na taborih je bilo zbranega že veliko gradiva, ki ga s pridom uporabljajo jezikoslovci in študentje polonistike pri pisanju diplomskih nalog.

Kdo so udeleženci?

Tu je najprej od 20 do 40 srednješolcev; pogoj za udeležbo je dobra ocena iz poljščine in zanimanje za tovrstno delo. Z njimi neposredno dela nekaj študentov ali učiteljev polonistike, ki so bili že sami udeleženci takih taborov ali pa se drugače vključujejo v raziskovalno delo. Tabor ima svojega organizacijskega vodjo in vsaj enega raziskovalca, ki mlade vodi pri raziskovalnem delu.

Kako potekajo raziskave?

Terenske raziskave so sistematične. Narejen je zemljevid področij, ki jih je treba raziskati. V skladu s tem se določi kraj bivanja udeležencev. Ponavadi se namestijo v kakšnem internatu, do vasi pa se vozijo z lastnim avtobusom. Raziščeje prav vse vasi v obsegu do 10 oz. 15 km (odvisno od gostote naseljenosti). Na enem taboru obdelajo tudi do 50 vasi, na dan od tri do šest. V vsako vas gre skupina mladih (od 3–8) z enim od strokovnjakov. Izpolnijo od 2–6 vprašalnikov z okrog štiridesetimi vprašanji. Najti morajo informatorja, ki je pripravljen in sposoben odgovoriti na čimveč vprašanj.

Še enkrat naj poudarim, da se na ta način zbira predvsem leksikalno gradivo. Mladi zapisujejo besede poknjženo, če tega ne znajo, pa fonetično in jih poknjžijo potem mentorji. Označijo pa naglas, če ta odstopa od pravila (na drugem zlogu od zadaj). Fonetika je iz teh raziskav povsem izkjučena; deloma zato, ker so mladi za to le premalo usposobljeni, še bolj pa zato, ker jo imajo Poljaki že dodobra raziskano.

Velja načelo ena vprašalnica – en informator, kar se mi zdi škoda, saj se pogosto zgodi, da se informator v tistem trenutku ne spomni besede, ve pa, da obstaja. In kar je še večja škoda – ponavadi so to ravno tiste besede, ki so že skoraj izumrle, skupaj s predmeti vred.

In druge dejavnosti?

Ob raziskovalnem delu ostane še nekaj časa za izobraževanje, ekskurzije v okolico in tudi zabavo. Na svoje tabore zelo radi sprejemajo tudi goste iz drugih dežel; tokrat smo bili to Jugoslovani, pet Makedoncev in jaz. Po svoji moči smo jim predstavili našo deželo; še zlasti pa makedonsko in slovensko kulturo ter jezik.

Kakšen je pomen taborov?

Mladi v kratkem času raziščejo veliko področje do zadnje vasi. Zberejo veliko gradiva, ki ga je mogoče kljub določenim pomanjkljivostim s pridom uporabiti. In ne nazadnje – seznanijo se s terenskimi raziskovalnim delom in s samo stroko ter se naučijo opazovati svoj jezik.

Ves čas sem premišljevala, ali bi se tak tabor dalo organizirati tudi pri nas. Verjetno mnogo težje, saj bi poleg finančnih sredstev primanjkovalo ljudi, ki bi ga bili pripravljene in sposobni voditi. Težje bi bilo tudi zaradi same zdiferenciranosti narečij in še zlasti fonetike, ki bi delala težave tudi pri samo leksikalnih zapisih. Da pa bi bili zelo koristni in potrebni, o tem ni dvoma.

Mogoče pa bi dialektologi in etnologi skupaj le zbrali toliko sil in poskusili izpeljati kaj podobnega?

Vera Smole
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
v Ljubljani

NAROČNIKE, KI ŠE NISO PORAVNALI NAROČNINE ZA LETO 1985/86 IN LETOŠNJE NAROČNINE ZA LETO 1986/87, P R O S I M O , DA NAROČNINO PORAVNAJO!